บททดลองเสนอ

มิติใหม่ของการพัฒนาสังคมไทย : มองผ่านกระบวนการสร้างและแสวงหาความร่วมมือในโครงการปลูกป่าพัฒนาชุมชน[1]

วีรบูรณ์ วิสารทสกุล *

".... การมีชีวิตอยู่ในสังคมที่กำลังเปลี่ยนแปลง (ทั้งจากสภาพภววิสัยบังคับให้เปลี่ยนและสภาพอัตวิสัยที่ตระหนักว่าจะต้องเปลี่ยน) ว่าไปก็นับว่าตื่นเต้นดี ดูเหมือนจะเป็นไปไม่ได้ด้วยซ้ำที่จะยืนดูความเปลี่ยนแปลงอยู่ห่าง ๆ ใคร ๆ ก็ถูกดึงเข้าไปร่วมในความเปลี่ยนแปลงมากบ้างน้อยบ้างทั้งสิ้น แทนที่จะถูกดึงเข้าไป คงจะดีกว่าที่เราจะเดินเข้าไปเอง ตามจังหวะและโอกาสที่เราเป็นผู้กำหนด การจะเดินเข้าไปตามจังหวะอันควรอย่างมีประสิทธิผลต่อประโยชน์สุขของคนส่วนใหญ่ได้นั้น ต้องเดินเข้าไปสู่ความเปลี่ยนแปลงบนพื้นฐานของความเข้าใจ....."

นิธิ เอียวศรีวงศ์
คำนิยมจาก "วิพากษ์สังคมไทย"

---

* สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา

[1] ผู้เขียนขอขอบพระคุณ ผศ.อรทัย อาจอ่ำ ผศ.ดร.อนุชาติ พวงสำลี และกัลยาณมิตรทุกท่านที่ได้กรุณาให้คำแนะนำอันมีค่ายิ่งต่อการปรับปรุงบทความให้มีความสมบูรณ์ยิ่งขึ้น อย่างไรก็ดีการอ้างถึงบุคคลข้างต้น ผู้เขียนมิได้ต้องการแสดงว่าท่านเหล่านี้เห็นดีเห็นงาม และยืนยันความถูกต้องกับสิ่งที่ปรากฏในบทความ หากแต่ตรงกันข้ามมีข้อแนะนำและมีประเด็นปัญหาอยู่มาก ที่ผู้เขียนยังมิอาจทำให้กระจ่างได้ ความผิดพลาดทั้งหมดที่ปรากฏในบทความจึงอยู่ในวิสัยที่ผู้เขียนต้องรับผิดชอบโดยตรง

บทความที่นำเสนอนี้ อาจกล่าวได้ว่าเป็นความพยายามที่ต่อเนื่องจากบทความเรื่อง **ความร่วมมือ "เบญจภาคี" : บทวิเคราะห์ กรณีโครงการปลูกป่าพัฒนาชุมชน มูลนิธิวันพฤกษ์เฉลิมพระเกียรติ ร. 9** (*อนุชาติ พวงสำลี 2539*) ที่ได้พยายามวิเคราะห์เงื่อนไข ปัจจัยแวดล้อมที่นำมาซึ่งความก้าวหน้าของการดำเนินโครงการในลักษณะเบญจภาคี อย่างไรก็ดี บทความข้างต้น ดูจะเน้นที่การวิเคราะห์ให้เห็นเฉพาะส่วนความเคลื่อนไหวของคณะอนุกรรมการของโครงการฯ ในส่วนกลางเท่านั้น สิ่งที่ยังขาดหายไป ก็คือ ภาพความร่วมมือภายในพื้นที่ ซึ่งประกอบด้วยชาวเขาเผ่าเมี่ยน 4 หมู่บ้าน กลุ่มฮักเมืองน่าน และข้าราชการในจังหวัดน่าน ที่กำลังก่อร่างสร้างรูปแสดงให้เห็นพลวัตที่คึกคักอยู่เช่นกัน

คำถามหลักๆ ที่ยังคงวนเวียนอยู่ในใจของผู้เขียน อันเนื่องจากการได้เข้าไปข้องเกี่ยวอยู่กับการดำเนินโครงการปลูกป่าพัฒนาชุมชน (หรือน่าจะเรียกให้ถูกต้องว่า โครงการฟื้นฟูสภาพป่าเพื่อการพัฒนา) กับการติดตามความเคลื่อนไหวเรื่องการสร้างประชาคมจังหวัด ผู้เขียนพยายามที่จะหาความเกี่ยวเนื่องของสองเรื่องนี้ ซึ่งมีพื้นที่ของการสร้างความร่วมมือพหุภาคี หรือการก่อให้เกิด civic groups ต่าง ๆ เรื่อยมาจนถึงการเชื่อมความร่วมมือของ civic groups จนเป็นประชาสังคม หรือประชาคมจังหวัดที่ระบุชัดไว้ในแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 8 ทั้งที่ผู้เขียนพยายามประมวลความรู้จากการอ่านบทความ/บทสัมภาษณ์ของท่านผู้รู้หลาย ๆ ท่าน แต่ก็ยังไม่สามารถคลี่คลายได้ในสองสามประเด็น กล่าวคือ ในประเด็นแรก civic groups หรือ กลุ่มก้อนองค์กรที่เคลื่อนไหวแบบไทย ๆ นั้นเป็นอย่างไร มีจุดเด่น จุดด้อยอย่างไร และทางออกเป็นเช่นไร ประเด็นถัดมา การถักทอความสัมพันธ์ของบุคคล กลุ่มองค์กรต่าง ๆ ให้เข้ามาทำงานร่วมกันนั้นต้องอาศัยการมีส่วนร่วม (ในความเข้าใจนี้ หุ้นส่วน (partnership) ในที่นี้หมายถึง กลุ่ม/องค์กรต่างๆ ที่ภาคธุรกิจ ภาครัฐ ภาคประชาชน) ที่เข้ามาร่วมคิด ร่วมทำงาน ทำกิจกรรม เข้าใจพันธะที่เข้ามาร่วมเหมือนหรือต่างกันเช่นไร และประเด็นสุดท้ายที่เห็นว่าสำคัญมากในสายตาของผู้เขียนก็คือ การถักทอจะมีวิธีการเช่นไร และใครน่าที่จะเป็นผู้เริ่มต้นการถักทอความสัมพันธ์อันนี้

ในการนำเสนอบทความที่ค่อนข้างยาวนี้ มีวัตถุประสงค์ที่จะคลี่คลายคำถามที่คาใจข้างต้นโดยผ่านกระบวนการทำงานในโครงการ-ปลูกป่าพัฒนาชุมชน ที่ผู้เขียนได้มีโอกาสอยู่ในกระบวนการนี้ด้วย บทความนี้มีโครงสร้างเนื้อหาอยู่ 3 ส่วน ในส่วนแรก ผู้เขียนพยายามที่จะให้อรรถาธิบายแนวคิดเรื่องประชาสังคมอย่างรวบรัดผ่านโครงสร้างความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับสังคมจากโลกตะวันตกสู่ข้อจำกัดของขบวนการเคลื่อนไหวแบบไทย ๆ และแนวทางที่จะคลี่คลายอำนาจจากภาครัฐและทุน สู่ภาคประชาชน โดยผ่านการทำกิจกรรมเชิงบวกร่วมกัน (-ตามความเข้าใจของผู้เขียน-) นั่นคือ การปลูกป่า ที่ได้เริ่มต้นการถักทอนี้โดยองค์กรพัฒนาเอกชน ซึ่งเป็นส่วนที่สอง และส่วนสุดท้ายผู้เขียนพยายามวิเคราะห์เงื่อนไขที่ทำให้โครงการปลูกป่าพัฒนาชุมชนยังคงเดินหน้าต่อไป

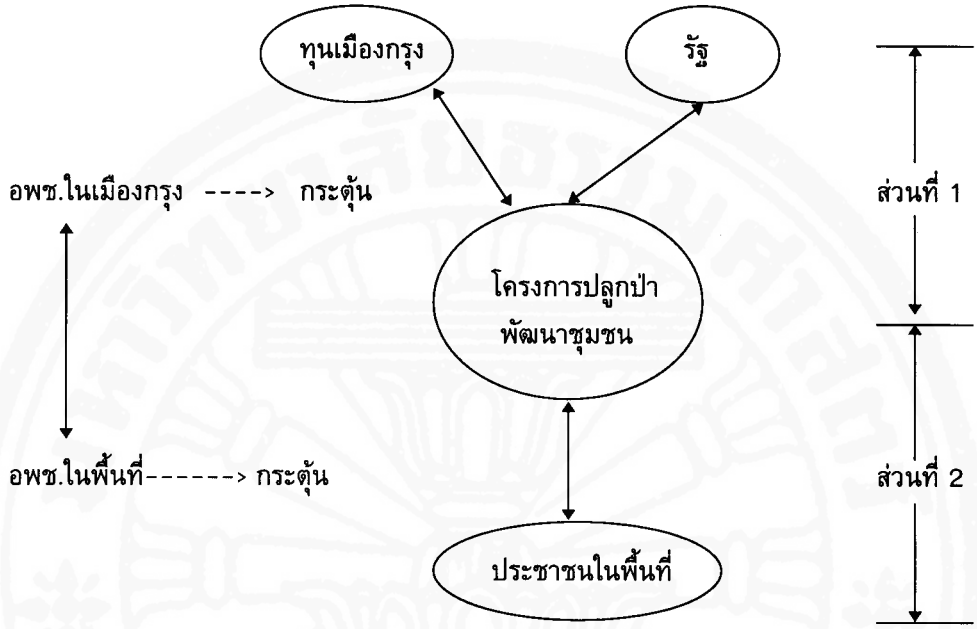

ภาพที่ 1 แสดงโครงสร้างการทำงานร่วมกันของฝ่ายต่าง ๆ ผ่านกิจกรรมการปลูกป่า

ผู้เขียนจะไม่ขอกล่าวถึงความเป็นมาของโครงการฯ และกระบวนการที่องค์กรพัฒนาเอกชนในเมืองกรุง (ส่วนที่ 1 ตามภาพข้างบน) ได้ใช้ในการสร้างหุ้นส่วนคนทำงานในภาคธุรกิจและภาครัฐ ซึ่งได้กล่าวไว้ค่อนข้างละเอียดแล้วในบทความที่เอ่ยถึงข้างต้น (อนุชาติ พวง-สำลี 2539) อย่างน้อยก็เพื่อให้ผู้สนใจและยังไม่ได้อ่านบทความดังกล่าวได้ย้อนกลับไปอ่าน ซึ่งน่าจะทำให้ได้ประโยชน์ หรือเป็นการเรียนรู้ผ่านประสบการณ์การทำงานเรื่องกระบวนการสร้างความร่วมมือเบญจภาคี สำหรับการกล่าวถึงโครงการปลูกป่าพัฒนาชุมชนในบทความนี้จะเริ่มตั้งแต่การที่ชาวบ้านเริ่มทราบว่าจะมีการดำเนินโครงการฯ ในหมู่บ้านของตน

I

หากผู้เขียนเข้าใจไม่ผิด ประชาสังคม (civil society)[2] ที่ผู้เขียนกำลังกล่าวถึงนี้ เป็นหนึ่งในนวัตกรรมที่สังคมตะวันตกผลิตขึ้น และได้กลายมาเป็นกระแสที่แผ่ขยายลุกลามไปทั่วโลก เฉกเช่นเดียวกับวัฒนธรรมทางเลือกต่างๆ (alternative thinking) ที่หลุดรอดผ่านรัฐเข้ามา (จะโดยเต็มใจหรือไม่ก็ตามแต่) อำนาจการพยากรณ์ของแนวคิดหรือทฤษฎีใด ๆ ที่ถูกผลิตขึ้นมานั้น ผู้เขียนเข้าใจว่า โดยธรรมชาติแล้วในตัวแนวคิดเองมีพลังอยู่ 2 ประการที่แฝงอยู่ กล่าวคือ นอกจากจะสามารถใช้อธิบายปรากฏการณ์เฉพาะภายใต้บริบทหนึ่งบริบทใดได้เป็นอย่างดีแล้ว หากได้มีการหยิบยกเอาแนวคิดหรือทฤษฎีนั้นขึ้นมาพิจารณาปัดฝุ่น และ ประยุกต์ใช้เพื่ออธิบาย ปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในบริบทอื่นที่ต่างจากต้นตอด้วย คงจะไม่ใช่เรื่องเสียหายหรือรับไม่ได้ถ้าแนวคิดนั้นสามารถใช้ได้ดี และเหตุการณ์ดังกล่าวนี้ดูเหมือนจะเป็นเรื่องปกติที่เห็นอย่างดาดดื่นในโลกวิชาการ (โดยนัยนี้ ผู้เขียนจึงถือวิสาสะตีขลุมว่าประชาสังคมก็เป็นแนวคิดที่มีพลังทั้ง 2 ประการด้วยเช่นกัน และโดยมารยาทที่ดีแล้ว การพยายามตีขลุมเช่นนี้ จำเป็นอยู่เองที่จะต้องเข้าใจนัยเดิมของแนวคิดนี้อย่างเลี่ยงไม่ได้)

โดยความหมายที่ ประชาสังคม เป็นแนวคิดที่ถูกผลิตและใช้ เพื่ออธิบายสภาพการคลี่คลายความสัมพันธ์ระหว่างรัฐและสังคมของตะวันตก ซึ่งความสัมพันธ์ดังกล่าววางอยู่บนบรรทัดฐาน หรือความคาดหวังที่แตกต่างกันออกไปตั้งแต่ขวาสุดขั้วอย่างฮิตเล่อร์ หรือกลุ่มอนุรักษ์นิยมที่เชื่อว่า **ชีวิตที่ดี ขึ้นต่อรัฐที่ดี** จนถึงซ้ายสุดอย่างล็อค หรือรุสโซ ที่ยืนยัน **ความสามารถของมนุษย์ในการดูแลตนเอง โดยไม่ต้องมีการใช้อำนาจทางการเมือง** พัฒนาการนี้เริ่มเคลื่อนจากขวาสุด มาซ้ายสุดอย่างเข้มข้นตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ 17 จนมาถึงในคริสต์ศตวรรษที่ 19 กระบวนการคลี่คลายที่ดำเนินมากว่า 2 ศตวรรษนี้ ได้ปลดปล่อยให้ ทาส และไพร่ โดยส่วนใหญ่หลุดพ้นจากพันธนาการพร้อม ๆ กับการเปลี่ยนสถานภาพขึ้นมาเป็น กรรมาชีพอิสระ ในขณะเดียวกันก็ให้กำเนิดชนชั้นใหม่ขึ้นในสังคม ซึ่งมีลักษณะเป็นบุคคลที่ไม่สังกัดอยู่กับกลุ่มที่เป็นผู้ปกครองใด ๆ ทั้งที่เป็นเจ้าที่ดิน นักรบ นักบวช แต่ก็ไม่สังกัดกลุ่มที่ถูกพันธนาการด้วยสิทธิการใช้ที่ดิน หรือการอุปถัมภ์ของกลุ่มผู้ปกครอง ดูประหนึ่งเหมือนว่าที่ผ่านมา กลุ่มชนชั้นกลางเหล่านี้ก็ยังมิได้สถาปนาสถาบันอย่างหนึ่งอย่างใดเข้ามายึดโยงความสัมพันธ์ของตนมากไปกว่า “ตลาด”

---

[2] ประชาสังคม (civil society) ในความหมายของตะวันตกก็คือสถาบันและพลังต่างๆ ในสังคมที่มิใช่สถาบันของรัฐ ทั้งที่เป็นองค์กรธุรกิจ องค์กรอาสาสมัครเอกชน (ชัยอนันต์ สมุทวณิช 2533 น. 99) อ.เสน่ห์ จามริก แนะนำว่าควรจะใช้คำไทยว่า “สังคมราษฎร์”

ในกระบวนการคลี่คลายนี้ ขบวนการเคลื่อนไหวที่ส่งผลกระทบมากที่สุดในยุโรป ได้แก่ การปฏิวัติอุตสาหกรรมแบบทุนนิยมประชาธิปไตย ไม่ว่าจะเป็นในอังกฤษ ผรั่งเศส อเมริกา กฎุมพีและชนชั้นกรรมาชีพ ต่างล้วนรวมตัวและหนุนเสริมกัน เพื่อลดอิทธิพลของเจ้านายชนชั้นปกครอง จนได้มาซึ่งระบอบการปกครองแบบประชาธิปไตยที่สมบูรณ์ขึ้นภายหลังการเคลื่อนไหวใหญ่นี้แล้ว ขบวนการทางสังคมดูจะอ่อนล้าลง จนเมื่อกลางศตวรรษที่ 20 นี้เองที่รูปแบบการเคลื่อนไหวทางสังคมแบบใหม่ได้กำเนิดขึ้นมา

รูปแบบของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมที่เกิดขึ้นในช่วงนี้ (ค.ศ. 1960) เปลี่ยนรูปจากขบวนการชนชั้นกรรมาชีพมาสู่ขบวนการเคลื่อนไหวรูปแบบใหม่ อาทิ ขบวนการสิทธิสตรี ขบวนการสิ่งแวดล้อม ขบวนการสันติภาพ เป็นต้น (subaltern groups) แม้ว่าขบวนการที่เปลี่ยนรูปใหม่นี้จะมีความหลากหลายของเป้าหมาย และผู้เข้าร่วม แต่มีจุดร่วมกันอยู่อย่างน้อย 3 ประการ กล่าวคือ 1)เป็นการเคลื่อนไหวที่เรียกร้องให้ประชาชนมีส่วนร่วมทางการเมืองและมีอิสระในการกำหนดชะตาชีวิตตนเองมากขึ้น 2) ขบวนการเหล่านี้วิพากษ์วิจารณ์ขีดจำกัดและจุดอ่อนของรัฐ (ระบบราชการ) และ 3)ขบวนการเหล่านี้ตั้งคำถามกับแนวคิดเรื่อง"ความก้าวหน้า" ที่เน้นเรื่องความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ (กาญจนา แก้วเทพ 2538)

กระแส less government ที่เกิดขึ้นนี้ S. Baddwin ได้วิเคราะห์ว่าเป็นเพราะนโยบายทางสังคมของรัฐบาลเหล่านี้หมกมุ่นอยู่แต่ "คุณค่าของเงิน" และการใช้กลยุทธ์การทำงานแบบ cost-effectiveness มากจนเกินไป (กาญจนา แก้วเทพ 2538) อีกทั้งความไร้ประสิทธิภาพของกลไกรัฐ โดยเฉพาะกับภาคพาณิชย์และการให้บริการสาธารณะ ทั้งเรื่องการศึกษาและสาธารณสุข ด้วยเหตุดังกล่าว ความไว้เนื้อเชื่อใจของคนในรัฐต่อการบริหารและจัดการประเทศของรัฐ จึงเริ่มลดน้อยถอยลง พร้อม ๆ กับการเข้ามาเติมเต็มในส่วนที่ขาดของภาคเอกชน การเปรียบเทียบนี้ ยิ่งทำให้สายตาของสาธารณะจับจ้อง ตรวจสอบ การทำงานของรัฐมากขึ้น จนเกิดเป็นปมปัญหา ดังที่ Daniel Bell เกจิอาจารย์ทางรัฐศาสตร์ ให้ความเห็นว่า (โกมาตร จึงเสถียรทรัพย์ 2539 : น. 28)

"The question of state-society relationship.....is clearly the salient problem for the polity in coming decades.....the national state has become too small for the big problem of life.....and too big for the small problem"

อย่างไรก็ตาม ผู้เขียนยังมีข้อสังเกตว่า แม้ว่ากลุ่มต่างๆ ที่เคลื่อนไหวกระจัดกระจายอยู่ในสังคม จะมีจุดร่วมที่เหมือนกันอยู่ดังได้กล่าวไปแล้วนั้น แต่ในความแตกต่างของปัจเจกที่เข้าเป็นสมาชิกของกลุ่มแต่ละกลุ่ม ในอีกด้านหนึ่งก็นำมาซึ่งความเฉพาะเจาะจง ของเป้าหมาย ความแตกต่างของผลประโยชน์ และมีเอกลักษณะที่เฉพาะตัวยิ่ง เหล่านี้เป็นกำแพงที่ขวางกั้นขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมใช่หรือไม่ ในประเด็นนี้เอง

เอนก เหล่าธรรมทัศน์ (คำสัมภาษณ์ ใน ชูชัย ศุภวงศ์ และยุวดี คาดการณ์ไกล 2539 :42) ได้เคยตั้งข้อสังเกตพอสรุปได้ว่า การณ์ดังกล่าวมิใช่เรื่องของความขัดแย้ง แต่เป็นเรื่องของระยะห่างจากผลประโยชน์ส่วนตัวที่ต่างกันเท่านั้น สำหับกับที่ ชัยอนันต์ สมุทวณิช (คำสัมภาษณ์ ใน ชูชัย ศุภวงศ์ และยุวดี คาดการณ์ไกล 2539: 29) กล่าวไว้เช่นกันว่า ความขัดแย้งจะไม่เกิดขึ้น ถ้าเอากิจกรรม (เป้าหมาย-ผู้เขียน) เป็นศูนย์กลาง อรรถาธิบายทั้งสองนี้ แปลไทยเป็นไทยได้ว่า จริงอยู่ที่แต่ละกลุ่มก้อนย่อมมีระดับของ "เป้าหมาย" ที่ต่างกัน แต่ถ้าหากความแตกต่างของระดับยังคงอยู่ในเส้นทางที่นำไปสู่เป้าหมายเดียวกันแล้วละก็ ความต่างนี้ก็มิใช่เรื่องสำคัญดังที่มีผู้เขียนคำคมไว้ว่า

" แม้จะก้าวยาว หรือ ก้าวสั้น ถ้าได้ก้าวออกไปแล้ว ก็ถึงจุดหมายเช่นกัน "

การเคลื่อนไหวของกลุ่มก้อนต่าง ๆ ที่มีเป้าหมายหลายหลาก และเฉพาะเจาะจงมากขึ้นนี้ เป็นพัฒนาการอีกขั้นของประชาสังคมที่เกิดขึ้นในโลกตะวันตก จนเกิดเป็นแนวคิดของประชาสังคมร่วมสมัย (การเมืองในศตวรรษที่ 20) ซึ่ง โกมาตร จึงเสถียรทรัพย์ (2539:30-36) ได้สรุปไว้ดังนี้

1) ประชาสังคมตามแนวคิดร่วมสมัยนี้มีลักษณะเป็นชุมชนอิสระ มีอิสรภาพทางความคิดและอุดมคติ

2) เป็นอิสระระดับหนึ่งจากรัฐ และอำนาจทุนในทางตรงกันข้าม ประชาสังคมยังต้องดำรงอยู่ร่วมกับรัฐ และทุน เพื่อเป็นหลักประกันสำคัญของการเมืองเชิงสร้างสรรค์ และการที่มีมนุษยธรรม

3) เน้นความริเริ่มของปัจเจกบุคคลในการทำประโยชน์แก่ส่วนรวม

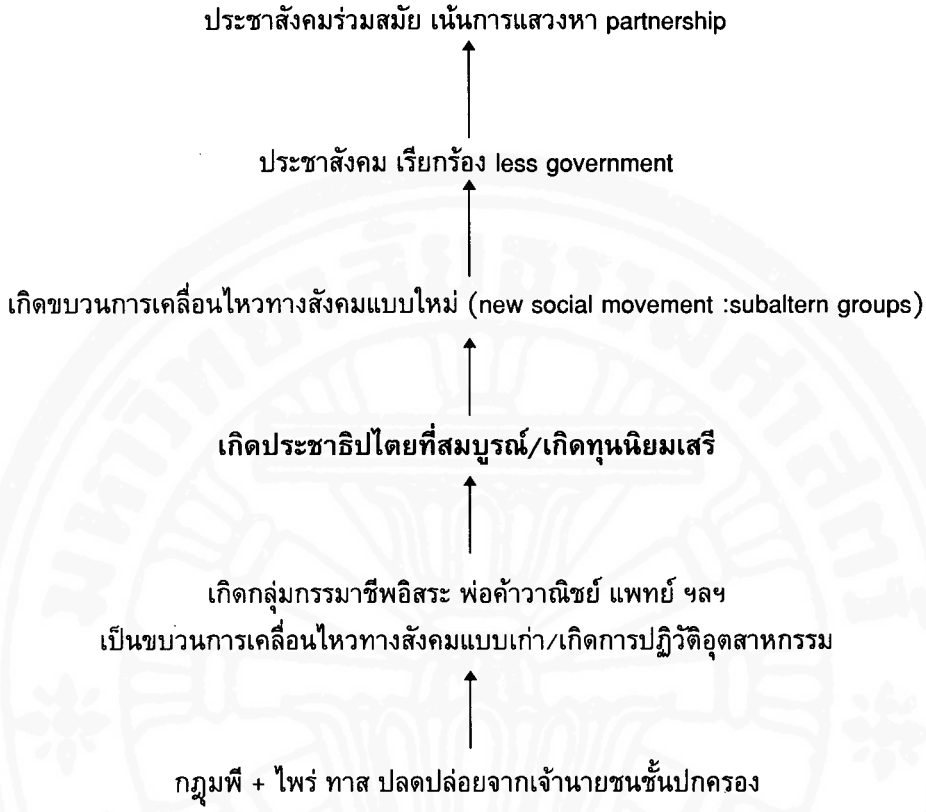

แผนภาพที่ 2 แสดงการคลี่คลายความสัมพันธ์ของรัฐกับสังคมในโลกตะวันตก

เมื่อหันกลับมามองพัฒนาการของความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับสังคมไทยแล้ว ผู้เขียนขออ้างถึงงานค้นคว้า เสกสรรค์ ประเสริฐกุล (2538) และขอใช้ความรู้จากงานเขียนดังกล่าวมาขยายความเข้าใจตรงนี้ โดยจะตัดตอนตั้งแต่การแยกตัวของรัฐออกจากสังคมภายหลังการเลิกทาส เสกสรรค์ ชี้ว่า รัฐสมบูรณาญาสิทธิ์นี้ลอยตัวขึ้นมาจากสังคมชัดเจน รัฐกลายเป็นองค์กรจัดตั้ง " ข้ารัฐการ" ซึ่งร่วมกันใช้อำนาจปกครองสังคมตามบรรทัดฐานที่ตนสร้างขึ้นใหม่ ขณะเดียวกันรัฐเริ่มเข้าไปทำหน้าที่หลายอย่างแทนสังคม เช่น การศึกษา การจัดการศาสนจักร การสาธารณสุข ทำให้กลุ่มชุมชน ที่เคยทำหน้าที่เหล่านี้ฝ่อลง การณ์นี้เองจึงนำไปสู่ข้อสรุปของการเกิด "ไพร่ไร้สังกัด" ที่โหยหานายใหม่

แม้ว่าการปฏิวัติเมื่อปี พ.ศ. 2475 จะนำมาซึ่งระบอบการปกครองแบบประชาธิปไตย (ได้มาโดยพระเจ้าแผ่นดินหยิบยื่นให้ ซึ่งแตกต่างจากสังคมตะวันตกที่ได้มาด้วยการรวมตัวต่อสู้

ของชนชั้นล่างและชนชั้นกฎุมพี ซึ่งน่าจะเป็นอีกประเด็นสาเหตุหนึ่งที่สำคัญต่อการพิจารณาเรื่องสำนึกของท้องถิ่น ซึ่งลึกๆ แล้วผู้เขียนเข้าใจว่าเป็นเรื่องสำนึกในทางชนชั้นด้วย นอกเหนือจากสาเหตุ ที่รัฐเข้าไปทำหน้าที่หลาย ๆ อย่างแทนกลุ่มต่าง ๆ ในชุมชน ซึ่งถือเป็นการคุมกำเนิดการเติบโตของความรู้สึกที่จะเป็นพลเมืองของคนในชุมชนโดยแท้) แต่กลับเป็นประชาธิปไตยที่ก่อปัญหา เนื่องจากรัฐ (คณะปฏิวัติ) กลับรวมศูนย์อำนาจทุกอย่างไว้ที่ส่วนกลางและขยายหน้าที่ในการทำงานแทนสังคมอย่างทั่วด้าน ซึ่งขัดแย้งกับการให้สิทธิทางการเมืองแก่ประชาชน อันจะนำมาซึ่งความพร้อมกับความสามารถ หรือพันธะหน้าที่ในการดูแลตนเอง (รัฐรวมศูนย์-ผูกขาดอธิปัตย์)

การเติบโตของชนชั้นกลางในยุคนี้ มิได้แยกตัวเป็นอิสระจากชนชั้นปกครอง หากแต่ยึดกุมอยู่กับการขออุปถัมภ์ และแบ่งปันผลประโยชน์แก่ชนชั้นปกครอง ความสัมพันธ์ที่ยาวนานนี้เองทำให้ชนชั้นกลางไทยไม่สามารถผลิตวัฒนธรรมของตนเองได้ จึงต้องซึมซับวัฒนธรรมจากชนชั้นปกครอง ซึ่งก็คือวัฒนธรรมจากตะวันตกในยุคถัดมา ความสัมพันธ์ระหว่างรัฐและชนชั้นกลางยิ่งเพิ่มมากขึ้นเมื่อรัฐเริ่มใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ ฉบับแรกในปี พ.ศ. 2504 เมื่อการขยายตัวของเศรษฐกิจทุนนิยมดำเนินไปอย่างไม่หยุดยั้ง ชนชั้นนำทางธุรกิจ และชนชั้นกลางรุ่นใหม่ในเมือง กลับกลายเป็นพลังโค่นล้มระบอบอำนาจนิยมลงในที่สุด ขณะเดียวกันก็ค่อย ๆ สถาปนารูปแบบโครงสร้างทางการเมืองการปกครองเข้ามารองรับและด้วยกลไกนี้ก็หนุนส่งพรรคพวกและตัวเองเข้ามาสู่ศูนย์กลางอำนาจ รังสรรค์ ธนะพรพันธ์ (2536 : 11-21) ชี้ว่า สังคมไทยปัจจุบันอยู่ในช่วงของการเกิดระบอบการปกครองแบบทุนนิยมอภิสิทธิ์ และประชาธิปไตยอุปถัมภ์ ซึ่งไม่แน่ชัดว่าจะกินเวลานานเท่าใด แต่คาดว่ากว่าที่สังคมไทยจะผสมผสาน ทุนนิยมเสรี ให้เข้ากับประชาธิปไตยได้นั้น คงใช้เวลาอีกหลายทศวรรษ

ในช่วงการคลี่คลายของระบบอำนาจนิยม หรือ การถ่ายโอนอำนาจจากรกัฐนิยมมาสู่มือของชนชั้นกลาง กลุ่มทุนในเมืองนี้เอง ที่เกิดขบวนการเคลื่อนไหวของพลังนอกระบบราชการครั้งใหญ่ขบวนการแรก นั่นคือขบวนการนักศึกษาเดือนตุลาคม ปี 2516 กับ 2519 ซึ่ง เอนก เหล่าธรรมทัศน์ (2536 : 43-68) ถือว่าเป็นตัวแทนหรือต้นแบบของชนชั้นกลางโดยแท้ ประกอบกับการเติบโตของพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทยในยุคนี้ ทำให้รัฐต้องหันมาญาติดีกับกลุ่มทุนมากขึ้น (ยึดหลักทุนนิยมหักล้างสังคมนิยม และเมืองล้อมป่า) จนกลุ่มทุนสามารถใช้บทบาทของตนผ่านสมาคมการค้า หอการค้า เข้ามากำหนดนโยบายของรัฐ เลยเถิดมาถึงการเข้าร่วมจัดตั้งพรรคการเมืองจนเกิดคำว่า **"นักธุรกิจการเมือง"** ความฉ้อฉลในผลประโยชน์ของนักการเมืองประเภทนี้ กลับสั่นคลอนรากฐานของศูนย์กลางอำนาจประชาชนชั้นล่างที่เผชิญปัญหาการทำมาหากิน ปัญหาสิ่งแวดล้อม ปัญหาที่ดินทำกิน จำต้องแสวงหาพันธมิตรที่เป็นองค์กรสาธารณะเพื่อให้ช่วยเหลือในการเรียกร้องสิทธิ หรือแสดงความเดือดร้อนให้ปรากฏแก่รัฐและสาธารณะ การเติบ

โตขององค์กรสาธารณะ หรือองค์กรพัฒนาเอกชนไทยในช่วงนี้ ส่วนหนึ่งเกิดจากขบวนการนักศึกษาที่กลับออกมาจากป่า อีกส่วนหนึ่งเป็นช่วงที่ประเทศตะวันตกให้การสนับสนุนความช่วยเหลือแก่ประชาชนและองค์กรเอกชนให้เข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนามากขึ้น (ในประการหลังนี้เอง ผู้เขียนตั้งเป็นข้อสังเกตว่าเป็นกระบวนการถ่ายทอดการสร้างประชาสังคมแบบข้ามรัฐ) ความสำคัญขององค์กรพัฒนาเอกชนที่เข้ามาช่วยรัฐทำงานโดยเฉพาะในพื้นที่ชนบทนี้เอง ได้เปิดโอกาสให้องค์กรพัฒนาเอกชน เข้ามามีส่วนกำหนดแนวทางความร่วมมือระหว่างรัฐกับองค์กรพัฒนาเอกชนในการพัฒนาชนบท (ซึ่งก็เป็นเพียงระยะเวลาที่ไม่นานนัก)

การเติบโตขององค์กรพัฒนาเอกชน กลุ่มองค์กรชาวบ้านในยุคถัดมา เกิดขึ้นอย่างมากมาย มีความหลากหลายของคนที่เข้าร่วม หลากหลายวัตถุประสงค์ บางองค์กรรวมตัวเกาะเกี่ยวกันเป็นเครือข่ายเพื่อขยายฐานคนทำงาน หากนี่คือปรากฏการณ์เดียวกันกับที่เกิดขึ้นในประเทศตะวันตก จุดหมายปลายทางของสังคมคงมีพัฒนาการไปในทางที่ดีขึ้น จนไปสู่ข้อสรุปของการมี "ระบอบประชาธิปไตยที่สมบูรณ์ สังคมมีความสามารถในการดูแลกันเองได้มากขึ้น" ความข้อนี้ยังคงควรตั้งเป็นข้อสงสัยเอาไว้ก่อน เหตุใดจึงเป็นเช่นนั้น? คำถามนี้ผู้เขียนเห็นว่ามีงานศึกษาอยู่หลายชิ้นที่เกิดขึ้นต่างกรรมต่างวาระของนักวิชาการหลายท่าน ซึ่งวิเคราะห์ออกมาในทำนองเดียวกันคือ เห็นความไม่ลงตัวระหว่างกลุ่ม/ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมต่างมุ่งทำงานตามความสนใจของตน โดยเฉพาะกับการมุ่งช่วยเหลือกลุ่มผู้ด้อยโอกาสในสังคม แต่กลุ่มหรือขบวนการเคลื่อนไหวเหล่านี้ยังขาดการช่วยเหลือสนับสนุนจากกลุ่มชนชั้นกลาง กลุ่มทุนธนกิจ และกลไกของรัฐ และที่สำคัญที่มีความแตกต่างจากขบวนการเคลื่อนไหวในตะวันตกก็คือ ขบวนการเคลื่อนไหวใน เมืองไทยไม่มีจุดมุ่งหมายของการทำงานที่ ชัดเจนในการเปลี่ยนโครงสร้างทางการเมือง (less government) (แต่ยังดีที่ว่ามีอาจารย์อาวุโสอยู่หลายท่านพยายามผลักดันเรื่องการปฏิรูปการเมืองอยู่) ดังนั้นในช่วง 10 ปีที่ผ่านมา ขบวนการเคลื่อนไหวในไทย โดยเฉพาะในส่วนขององค์กรพัฒนาเอกชน จึงยังคงทำงานวนเวียนอยู่ในประเด็นเดิม (ในขณะที่ปัญหามีความซับซ้อนมากขึ้น ซ้ำร้ายในสถานการณ์ปัจจุบัน ฐานของขบวนการเคลื่อนไหวในส่วนขององค์กร พัฒนาเอกชนกำลังสั่นคลอนทั้งเรื่องทุนและคนทำงาน อีกทั้งเศรษฐกิจและสังคมที่เปลี่ยนแปลงไปมีผลกระทบโดยตรงต่อพื้นที่และประเด็นปัญหาที่เคลื่อนไหวอย่างเลี่ยงไม่ได้ อุปสรรคที่สำคัญของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมอาจสรุปได้คร่าว ๆ ดังนี้

1) กลุ่มชนชั้นกลาง มักแสวงหาทางออกที่เป็นส่วนตัว มากกว่าจะหาทางออกร่วมกัน (collectively) ดังเช่น การซื้อรถยนต์ส่วนตัวมากขึ้น การใช้โทรศัพท์มือถือที่เห็นอย่างเกลื่อนเมือง (ว่ากันว่ามากกว่าในญี่ปุ่นถึง 3 เท่า) การแก้ปัญหาในระดับปัจเจกเช่นนี้ จะเป็นกลไกยับยั้งการแก้ปัญหาโดยใช้ขบวนการทางสังคม

2) ชนชั้นกลางไทยเพิกเฉยละเลยต่อการต่อสู้เพื่อสิทธิเสรีภาพของกรรมกร ชนชั้น

กลาง อันเป็นผลมาจากการขาดรากวัฒนธรรมเดียวกัน ดังนั้นเมื่อตนเองได้เสพ "สิทธิเสรีภาพ" ของชนชั้นกลางพอสมอยากแล้ว ก็จะหยุด ดังเช่นภายหลังเหตุการณ์พฤษภาทมิฬ คนชั้นกลางหรือ ม็อบมือถือทั้งหลายก็กลับเข้าไปยืนที่จุดเดิม ลืมเลือนน้ำมิตรที่เคียงบ่าเคียงไหล่บนถนนราชดำเนิน

3) ในทางวัฒนธรรม ชนชั้นกลางมีรากฐานทางวัฒนธรรมผูกติดอยู่กับชนชั้นปกครองและพัฒนามาตามกระแสโลกานุวัตร อันเป็นหนทางที่มาของอำนาจ เกียรติยศ และความมั่นคง ในขณะเดียวกันก็ไม่พยายามเข้าใจและเข้าถึงวัฒนธรรมของชนชั้นต่ำกว่า เข้าทำนองมองต่างประเทศมากกว่าชนบท

4) ในกลุ่มขององค์กรพัฒนาเอกชนเองคนทำงานส่วนใหญ่ก็เป็นชนชั้นกลางเช่นกัน แต่มีชุดความคิดอยู่ชุดหนึ่งที่ต่อต้านระบบทุน ไม่เชื่อว่าการแก้ปัญหาภายใต้โครงสร้างใหญ่ที่ยังเป็นทุนนิยมอภิสิทธิ์ หรือทุนนิยมเสรี จะสามารถนำพาสังคมไปสู่เป้าหมายได้ ในขณะเดียว ทุนนิยมเสรี กลับเป็นลมหายใจเข้าออกของกลุ่มชนชั้นกลางใหม่ในสายธุรกิจ การรวมคน 2 กลุ่มเข้าด้วยกันจึงเป็นเรื่องยากอยู่และยากยิ่ง

5) สภาพการณ์ปัจจุบัน ปัญหาในสังคมถูกบ่มเพาะมาเป็นเวลานาน ความซับซ้อนของปัญหามีมากขึ้นทั้งเรื่องในชนบท เมืองที่โตไร้ทิศทาง วัฒนธรรมที่เสื่อมถอย กำลังทำให้ชนชั้นล่างไร้เครื่องมือในการอยู่รอดและสายใยในการอยู่ร่วมถูกปิดกั้นและลิดรอนทางเลือกในการดำรงอยู่ จนกลายเป็นปัญหาที่รัฐจะต้องเข้ามาควบคุมจัดการกระทั่งปราบปรามมากยิ่งขึ้น

ข้อสังเกตข้างต้น โสตหนึ่งเป็นเสมือนคำท้าทายต่อขบวนการเคลื่อนไหวในสังคมไทยทั้งในส่วนขององค์กร พัฒนาเอกชนและชาวบ้าน ตลอดจนนักวิชาการที่มีสายเลือดในด้านนี้ว่าจะจัดวางยุทธศาสตร์เพื่อการคลี่คลายปัญหาเหล่านี้อย่างไร แต่กระนั้นก็ตามก็มิควรนำอุปสรรคเหล่านี้มาเป็นตัวถ่วงไม่ให้ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมก้าวต่อไปข้างหน้า และที่สำคัญอุปสรรคข้างต้นเป็นอุปสรรคที่เทียบเคียงกับขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมในประเทศตะวันตก (ดูตารางที่ 1)

ตารางที่ 1 สรุปลักษณะบางประการของ civic groups

ลักษณะบางประการ	civic groups ในสังคมตะวันตก	องค์กรชาวบ้านในชนบทของไทย	กลุ่มเคลื่อนไหวของชนชั้นกลาง
1. ความสัมพันธ์ของ ผู้เข้าร่วมกลุ่ม	ผู้สัมพันธ์มีความรู้สึกอย่างเป็นพลเมือง (citizen) แต่ละคนเป็น impersonal	มีความสัมพันธ์กันในเชิงอุปถัมภ์ (patron-client) และมีความสัมพันธ์แบบ face to face	มีความสัมพันธ์ในเชิงอุปถัมภ์ (patron-client) บางครั้งก็ใช้ความสัมพันธ์เชิงพันธะสัญญา (contract) และตัวบทกฎหมายเป็นเครื่องมือ แต่ละคนเป็น impersonal
2. ปฏิกิริยาต่อรัฐ	ปฏิเสธรัฐ เรียกร้องให้รัฐเลิกทำ เพราะความไร้ประสิทธิภาพของรัฐ แต่ขณะเดียวกันก็พยายามหาความร่วมมือมากขึ้น	เรียกร้องให้รัฐเข้ามาช่วยสนับสนุน, อยากได้รัฐที่ดี (ในเชิงจริยธรรมและคุณธรรม)	เริ่มทำกันเอง บางอย่างก็ให้รัฐเข้ามาช่วย, อยากได้รัฐที่ดี (ในเชิงจริยธรรมและคุณธรรม บางครั้งไม่สนใจว่าจะมาจากการปฏิวัติหรือไม่)
3. การทำงาน	ใช้ลักษณะของ partnership และ participation	ใช้ลักษณะของ leadership และ representation	มีทั้งที่ใช้ลักษณะของ leadership, representation และ participation
4. พื้นที่เน้น	เมือง	ชนบท	เมือง, กึ่งเมืองกึ่งชนบท
5. เป้าหมาย	ชีวิตที่ดีขึ้น	ชีวิตที่ดีขึ้น	ชีวิตที่ดีขึ้น

และเท่าที่ผ่านตาผู้เขียน (ภายใต้ข้อจำกัดของเวลา) พบว่ามีนักวิชาการอยู่หลายท่านที่ได้พยายามให้ข้อเสนอเพื่อผ่าทางตันนี้อย่างต่อเนื่อง อาทิ

เอนก เหล่าธรรมทัศน์ มองว่าเป้าหมายเพื่อการเปลี่ยนแปลงอยู่ที่ชนบท กล่าวคือต้องรีบยกระดับความเป็นอยู่ทางเศรษฐกิจของชนบทให้เทียบเคียงกับเมือง โดยเฉพาะการเป็นเมืองขนาดเล็กที่เน้นอุตสาหกรรมเกษตรสมัยใหม่ อีกทั้งต้องรีบทำลายระบบอุปถัมภ์ เพื่อปลดปล่อยให้ชาวชนบทเป็นอิสระ เป็นปัจเจก หลังจากนั้นจึงเข้าสู่การเป็นกลุ่ม ชมรม สมาคม และก้าวสู่ประชาสังคมอย่างแท้จริง อีกด้านหนึ่ง ที่เป็นข้อเสนอเชิงรูปธรรมที่สุด เอนก กลับขอร้องให้ชนชั้น

กลาง และนักธุรกิจในเมืองและหัวเมือง ถอนตัวออกมาจากพื้นที่ทางการเมืองโดยเร็ว (เอนก เหล่าธรรมทัศน์ 2538 และเกษียร เตชะพีระ (2538 : 132-144)

ในทางตรงข้าม **เสน่ห์ จามริก** กลับเห็นว่า ในสถานการณ์เช่นที่เป็นอยู่ทุกวันนี้ พื้นที่ที่ต้องเปลี่ยนแปลงอย่างพลิกฟ้าคว่ำดิน ก็คือ ชนชั้นกลางในเมือง เพราะแม้ว่าจะได้มาซึ่งสิ่งที่ เอนก เสนอไว้แล้วก็ตาม แต่เนื้อหาสาระของมันเป็นระบอบอำนาจนิยม ในเชิงรูปธรรม เสน่ห์ เรียกร้องเพียงแค่ให้ชนชั้นกลางสร้างสายใยปฏิสัมพันธ์บนพื้นฐานผลประโยชน์ร่วมกันในฐานะกลุ่มผู้บริโภค กับผู้ผลิตยากจนรายย่อยในชนบท ที่ผลิตสินค้าปลอดสารพิษ (เกษียร เตชะพีระ 2538 : 132-144)

ประเวศ วะสี ได้เสนอไว้ใน "สังคมสมานุภาพ" โดยท่านเห็นว่าในสถานการณ์ปัจจุบันที่รัฐานุภาพ และธนานุภาพ มีอำนาจมากกว่าสังคมานุภาพ ทำให้โครงสร้างเสียสมดุล บ้านเมืองจึงทุกข์เข็ญ สังคมอ่อนแอ ต้องรีบผ่าตัดด้วยการสร้างอำนาจสังคม ด้วยการสร้างแนวร่วมทั้งกับคนในภาครัฐและภาคเงินทุน (ไม่ใช่สร้างปฏิปักษ์) เพื่อส่งเสริมความเข้มแข็งของภาคสังคมให้มากที่สุด (ประเวศ วะสี 2536)

ชัยอนันต์ สมุทวณิช ผ่าทางตันนี้โดยเสนอลู่ทางของการปฏิรูปสถานบันทางการเมือง เพื่อเปิดช่องสื่อสาร-เวทีเจรจา เพื่อเพิ่มอำนาจต่อรองให้กับชุมชน ชาวบ้านชนบท(เกษียร เตชะพีระ 2538 : 145-166) พร้อมนำเสนอ "รายงานเชิงปฏิบัติการเพื่อการจัดการพัฒนาแบบองค์รวม" เครื่องมือเพื่อการแปลงแนวคอดสู่การปฏิบัติของแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 8 ทั้งหมดในรายงานฉบับนี้มุ่งเน้น "การสร้างกระบวนการสร้างอำนาจให้ประชาชน" ทั้งสิ้น (ชัยอนันต์ สมุทวณิช 2538) เป็นต้น

ข้อเสนอเหล่านี้จะเกิดขึ้นมาได้อย่างไรในท่ามกลางการคุมกำลังอำนาจอย่างเข้มแข็งทั้งจากรัฐ และชนชั้นกลาง นักธุรกิจในเมือง ข้อเสนอบางข้อข้างต้น เป็นการถอดถอนอำนาจและผลประโยชน์ที่ตัวเองเคยมี เคยได้ เหตุใดรัฐหรือชนชั้นกลาง จึงจะต้องตัดมือตัดเท้าตัวเอง ในทัศนะของผู้เขียนนั้น เห็นว่าตรงนี้เป็นช่องว่างที่ใหญ่มาก และเห็นว่าในพื้นที่ของการทำงานตรงนี้ องค์กรพัฒนาเอกชน (อพช.) เองน่าจะเข้ามามีส่วนอย่างมากด้วยเหตุผลแรกก็คือ คนทำงานในแวดวงของ อพช. ส่วนใหญ่กล่าวไว้ว่าเป็นชนชั้นกลางในเมือง มีทั้งฐานะความรู้ ความคิดอ่านที่ก้าวหน้าบางองค์กร ทำงานในพื้นที่ชนบทอยู่แล้ว และส่วนใหญ่มีใจที่จะช่วยเหลือคนชั้นล่าง อย่างจริงใจ (เป็นพื้นที่ตรงกลางระหว่างชนชั้นล่างกับคนชั้นกลาง ชั้นสูงในเมือง) เหตุผลถัดมาก็คือ ผู้เขียนเข้าใจว่าการทำงานตรงนี้ มิใช่เพียง 1-2 ปีแล้วจะเห็นผล แต่การทำงานตรงนี้ เป็นกระบวนการที่ต่อเนื่อง เป็นกระบวนการที่โดยแท้จริงแล้วก็เป็นการพัฒนาศักยภาพของคนชั้นล่างนั่นเอง แต่การมอบภาระหน้าที่ตรงนี้ให้กับองค์กรพัฒนาเอกชนเองนั้นยังมีข้อสังเกตที่น่าสนใจอยู่ว่าสถานภาพองค์กรพัฒนาเอกชนไทยในปัจจุบันเป็นเช่นไร ผู้

เขียนอยากจะกล่าวถึงอุปสรรคที่พบเห็นอยู่เสมอ และเป็นอุปสรรคพื้นฐานของการทำงานแบบนี้ (-แสวงหาความร่วมมือ-) ก็คือการมีอคติหรือความระแวงสงสัย และการไม่เคารพในความคิดและศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์ โดยเฉพาะอคติที่มีต่อชนชั้นกลาง ชนชั้นนายทุน และข้าราชการ จนทำให้กลุ่มคนเหล่านี้ตกขบวนฯ ไป อุปสรรคนี้หากไม่สามารถก้าวข้ามไปได้แล้ว ผู้เขียนเชื่อว่าขบวนการเคลื่อนไหวในสังคมไทยที่มี อพช.ไทยนำหน้าแกมขนาบข้างอยู่นี้ก็น่าจะยังคงย่ำอยู่กับที่ต่อไป (โดยนัยนี้ ผู้เขียนก็ยังไม่อาจที่จะด่วนสรุปว่า การวิเคราะห์ทางชนชั้นหรือการใช้ประเด็นเชิงโครงสร้างมาแบ่งพวกกันทำงาน ไม่สามารถใช้ได้ต่อไปอีกแล้วในสังคมที่เปลี่ยนแปลงรวดเร็วเช่นนี้ ซึ่งถ้าหากไม่มีอคติจนเกินไป ผู้เขียนก็เห็นว่ากลุ่มต่าง ๆ ในโครงสร้างสังคมหนึ่งย่อมมีทั้งคนที่น่าคบและไม่น่าคบ ดังนั้นในทัศนะของผู้เขียน การแยกพวกทำงานอย่างเด็ดขาดแบบที่ผ่านมาจึงควรที่จะต้องได้รับการตรวจสอบอย่างรีบด่วน)

ผู้เขียนขอสรุปเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างรัฐและสังคม จากงานศึกษาของ เสกสรรค์ ประเสริฐกุล ที่ว่าจุดชี้ขาดในเรื่องความสัมพันธ์ของรัฐกับสังคมนั้น ไม่ว่าจะเป็นตะวันตก หรือ ในประเทศไทย ความสัมพันธ์ระหว่างรัฐ กับสังคม (หรือประชาสังคม) นั้น มันมีอยู่ด้วยกัน 2 ด้าน คือ มองระดับการแทรกตัวของรัฐบาลวางกลไกซุกตัวอยู่ในสังคมว่ามีขนาดของพื้นที่เพียงใด (มากหรือน้อย) โดยดูจากขนาดของกลไกการปกครอง ปริมาณอำนาจในกฎหมาย อีกด้านหนึ่งก็ต้องมามองความสามารถของสังคมในการจัดการ ดูแล แก้ปัญหาของตัวเองได้มากน้อยเพียงไร ในความหมายนี้ต้องแยกให้ออกระหว่างสังคมกับปัจเจก ทั้งนี้เนื่องจากการปกครองทางตรง (Direct Self Government หรือ Direct Democracy หรือ Less government) เป็นเรื่องของสังคม ไม่ใช่สิ่งเดียวกับการปกครองโดยผ่านผู้แทน (representative democracy หรือ government by consent) ที่เป็นเรื่องของปัจเจกความสัมพันธ์ทั้งสองด้านนี้นำมาสู่วาทะที่ว่า

"กรณีที่รัฐบาลลดบทบาทลง ขณะที่สังคมยังดูแลตัวเองไม่ได้ หรือรัฐยังคงมีบทบาทสูง ขณะที่สังคมดูแลตัวเองได้ในหลาย ๆ เรื่อง ปัญหาทางการเมืองย่อมเกิดขึ้น"

"โครงสร้างสังคมเป็นแบบทุนนิยมอภิสิทธิ์ ประชาธิปไตยแบบอุปถัมภ์"
องค์กรนอกรัฐ ยังทำงานอย่างเข้มแข็ง เกาะเกี่ยวเป็นเครือข่ายที่มากขึ้น
แต่จุดมุ่งหมายของการเคลื่อนไหวยังเป็นประเด็นเฉพาะเรื่อง
และคนเข้าร่วมที่เป็นชนชั้นกลาง กลุ่มธุรกิจยังมีน้อยมาก

↑

เกิดเหตุการณ์พฤษภา 2535 องค์กรนอกรัฐ ยึดอำนาจคืนจากทหาร
ประชาธิปไตย เปลี่ยนมือจากทหารไปอยู่ในมือกลุ่มนักธุรกิจการเมือง

↑

เกิดกลุ่ม/องค์กรเกิดขึ้นและเคลื่อนไหวอย่างมากมายหลากหลาย
แต่ไม่ได้ทำงานร่วมกับภาคีอื่น

↑

ยุค พลเอกเปรม หมดยุคการผูกขาดอำนาจโดยรัฐ กลุ่มทุน ธุรกิจ และ
องค์กรพัฒนาเอกชน เริ่มมีบทบาทในการเข้ามาทำงาน
กับรัฐในการกำหนดนโยบาย

↑

เกิดการเคลื่อนไหวใหญ่ เดือนตุลา ปี 16 และ 19

↑

ปฏิวัติ 2475 รัฐรวมศูนย์ ผูกขาดอธิปัตย์ กฎุมพี มีน้อย (การรวมตัวถูกกดดัน) ชนชั้นล่างกระจัดกระจาย

↑

เกิดรัฐสมบูรณาญาสิทธิ์ รัฐเข้าไปทำหน้าที่ทุกอย่างแทนชุมชน แทนสังคม
เลิกทาส

<u>ภาพที่ 3</u> แสดงการคลี่คลายความสัมพันธ์ระหว่างรัฐและสังคมไทย

II

ลักษณะการดำเนินเรื่องบางส่วนในช่วงนี้ ผู้เขียนพยายามที่จะให้ตัวละครที่มีชีวิตอยู่จริงในพื้นที่ โครงการปลูกป่าพัฒนาชุมชน ได้โลดแล่นออกมาปะทะสังสรรค์ทางความคิดกับคนในเมือง อย่างน้อยก็เพื่อการรับรู้ถึงวิธีคิด วิธีการทำงานของชาวบ้าน ของคนในภูธร อีกทั้งกระบวนการปรับเปลี่ยนวิธีคิดที่สะท้อนผ่านการประชุม การพูดคุย การทำกิจกรรม นัยยะตรงนี้ ก็คือ การทำงานภายใต้ความเชื่อที่ว่า มนุษย์ (ไม่ว่าเขาคนนั้นจะเป็นชาวบ้าน นักธุรกิจ นักวิชาการ ข้าราชการ) สามารถที่จะเรียนรู้และเปลี่ยนแปลงความคิดการกระทำได้โดยผ่านกระบวนการทำงานร่วมกัน ซึ่งเท่าที่ผู้เขียนทำได้เป็นเพียง การสรุปรายงานความเคลื่อนไหวของการทำกิจกรรม ประเด็นการพูดคุยในแต่ละช่วงที่ผู้เขียนได้มีโอกาสลงพื้นที่เท่านั้น (ผู้เขียนขอสื่อคำพูดเดิมออกมาเป็น "คำไทยกลาง" หากว่ามีความลำเอียงปรากฏอยู่บ้างในการสรุปประเด็น ขอให้ถือว่าเป็นความรับผิดชอบของผู้เขียนโดยตรง)

นัยยะโครงการปลูกป่าเฉลิมพระเกียรติ 5 ล้านไร่ ของกรมป่าไม้ ที่นอกเหนือไปจากการปลูกเพื่อถวายแด่ในหลวงและเพื่อการฟื้นฟูสมดุลระบบนิเวศของชาติแล้ว แท้จริงก็คือ ภาพสะท้อนความล้มเหลวและไร้ประสิทธิภาพของรัฐนั่นเอง ในอดีตที่ผ่านมานับตั้งแต่เริ่มมีการปลูกป่าทดแทนป่าธรรมชาติ เมื่อเกือบ 50 ปีก่อน มีพื้นที่ที่ปลูกป่าไปแล้วไม่เกิน 5 ล้านไร่ (ตัวเลขในปี 2530 ระบุว่ามี 3,959,687.5 ไร่) เฉลี่ยแล้วปีละ 1 ล้านไร่ ว่ากันว่ามีงบดูแลป่าต่อปีต่อไร่เพียง 1 บาทเท่านั้น หากเป็นเช่นนี้จริง จะมีไม้รอดตายและเติบโตขึ้นมาเท่าไร (นี่ยังมิต้องพูดถึง แนวคิดเบื้องหลังของการปลูกและวิธีปลูกที่ถือปฏิบัติกันมาเป็นประเพณีนิยม กล่าวคือ clear cut ก่อนปลูก ปลูกไม้ชนิดเดียวเรียงเป็นแถวเป็นแนว) ในขณะที่ตัวเลขการหายไปของพื้นที่ที่เป็นป่านั้นเฉลี่ยปีละประมาณ 3 ล้านไร่ เหล่านี้ล้วนสะท้อนภาพ **ความเล็กเกินไปของรัฐ ที่จะเข้ามาจัดการปัญหาขนาดใหญ่ระดับชาติเช่นนี้**

นิธิ เอียวศรีวงศ์ ได้สรุปไว้อย่างชัดเจนในกรณี "ขยะท่วมรัฐที่เชียงใหม่" ว่า สังคมไทยได้เคลื่อนไปสู่ยุคสมัยที่รัฐไม่สามารถลอยอยู่เหนือศีรษะของชาวบ้านได้อีกต่อไปแล้ว รัฐต้องลงมาทำงานร่วมกับชาวบ้านและต้องต่อรองกับชาวบ้านบนพื้นฐานที่เท่ากัน รัฐไม่สามารถอ้างแต่อำนาจความชอบธรรมโดยกฎหมายได้..... หากรัฐไม่ทำงานเคียงบ่าเคียงไหล่กับประชาชน รัฐจะไม่สามารถดำเนินภารกิจใด ๆ ให้ลุล่วงไปได้ และจะกลายเป็นอัมพาตไปในอนาคตอันใกล้นี้ (มติชน 20 ส.ค. 38) คำอธิบายความเป็นไปของรัฐข้างต้นมิใช่สิ่งที่กล่าวเกินจริง โดยเฉพาะอย่างยิ่งกับปัญหาที่เรียกกันว่า ปัญหาชายขอบ อาทิ ปัญหาสิ่งแวดล้อม ปัญหาชนกลุ่มน้อย ปัญหาเรื่องสิทธิมนุษยชน ปัญหาที่ดินทำกิน เป็นต้น

โครงการปลูกป่าของรัฐ ก็อยู่ในพื้นที่การอธิบายนี้เช่นกัน อย่างไรก็ตามแม้ว่ารัฐจะเปิดช่องชี้ทางให้สังคมเข้ามาทำงานร่วมกันกับรัฐแล้วก็ตาม แต่เนื่องจากลักษณะของงานที่ต้องเกี่ยวข้องกับคนหลายฝ่ายตั้งแต่กลุ่มที่เป็นผู้เสนอตัวปลูกป่า (ส่วนใหญ่มักเป็นบริษัทเอกชน) ไปจนถึงกลุ่มชาวบ้านที่อยู่ในพื้นที่ (พื้นที่ที่กรมป่าไม้วงไว้ให้ปลูกส่วนใหญ่ครอบคลุมพื้นที่ชุมชนไปด้วย) วิธีที่ง่ายที่สุดเพื่อให้ได้ซึ่งพื้นที่ป่าเร็วที่สุดก็คือ การว่าจ้างปลูก

ป่า ทั้งการว่าจ้างทางตรงเอง หรือจะผ่านบริษัทนายหน้า ให้ไปว่าจ้างชาวบ้านอีกทีหนึ่ง (บางคนเรียกลักษณะการทำงานเช่นนี้ว่า การมีส่วนร่วม) ซึ่งเป็นสิ่งที่นิยมปฏิบัติกันมากในการทำโครงการนี้ แต่บทเรียนที่ผ่านมาก็คือ ต้นไม้ที่ปลูกไปแล้วไม่มีคนดูแล เนื่องจากเป็นเพียงการว่าจ้างเพื่อปลูกเท่านั้น พื้นที่ป่าที่คาดว่าจะได้จริง ๆ นั้นจึงกลายเป็นนิยายไป (หนังสือพิมพ์สยามโพสต์ วันเสาร์ที่ 27 มกราคม 2539 "เอกชนแผลงฤทธิ์ลอยแพป่า 5 ล้านไร่ ")

การเปิดโอกาสให้หลาย ๆ ฝ่ายเข้ามามีส่วนร่วมในการทำงานนั้นโดยเนื้อหาที่แท้จริงแล้วมิใช่การเข้ามาร่วมทำงาน เพียงเพื่อให้เกิดภาพของการทำงานของหลาย ๆ ฝ่ายเท่านั้น แต่ผู้ที่เข้ามาทำงานร่วมกันนี้ต้องมีความเชื่อที่ว่า **การทำงานร่วมกันอย่างเท่าเทียม (โดยเฉพาะการยอมรับฟังความคิดเห็น) นั้นจะนำมาซึ่งความสำเร็จของงาน** หากความเชื่อประการหลังนี้ คือ สำนึกที่มีร่วมกันแล้ว สิ่งที่เกิดขึ้นระหว่างการทำงานร่วมกัน จึงถือเป็นประสบการณ์ใหม่ที่ทุกฝ่ายต้องเรียนรู้และเก็บเกี่ยวตลอดกระบวนการทำงาน อย่างไรก็ดีความแตกต่างของผู้เข้าร่วมมักจะเป็นปัญหาเสมอในสายตาของผู้เขียน ซึ่งเป็นปัญหาที่เกิดขึ้นเช่นเดียวกับโครงการปลูกป่าพัฒนาชุมชนในระยะเริ่มแรก และได้คลี่คลายไปในทางที่ดีขึ้น โดยบทบาทขององค์กรเชื่อมประสาน ซึ่งเป็นองค์กรพัฒนาเอกชน ที่มีลักษณะพื้นเพการทำงานเชิงประสานมาก่อน (แม้จะเป็นการประสานระหว่าง NGOs ด้วยกัน หรือ ระหว่าง NGOs กับชาวบ้าน) สำทับกับความเชื่อในกรอบการวิเคราะห์เรื่องสังคมสมานุภาพของ ประเวศ วะสี (2536) ที่ให้เร่งสร้างสมดุลของอำนาจ (รัฐ + ทุน) ด้วยการประสานเพื่อให้ดุลอำนาจทั้งสองเข้ามารวมตัวเพื่อแก้ไขปัญหาสังคม เหล่านี้เป็นพื้นฐานหรือต้นทุนที่สำคัญสำหรับการทำงานที่ต้องการสร้างความร่วมมืออย่างจริงจัง นอกจากนี้การวางกติกาของการทำงานร่วมกันหลายฝ่ายมีความสำคัญค่อนข้างมาก เนื่องจากความแตกต่างของวัฒนธรรมที่แต่ละคนมี การได้วางกติกาการทำงานจะทำให้งานคืบหน้าไปได้ค่อนข้างดี กฎกติกาที่ได้วางไว้ อาทิ การให้ความสำคัญต่อหุ้นส่วนในทุกระดับ การเคารพในวิธีคิดของแต่ละฝ่าย กระบวนการทำงานของทุกฝ่ายต้องโปร่งใสสามารถตรวจสอบได้ เป็นต้น

ในบทความเรื่องความร่วมมือเบญจ-ภาคีฯ (อนุชาติ พวงสำลี 2539) ได้คลี่คลายพัฒนาการของโครงการฯ ไประดับหนึ่งแล้ว ผู้เขียนอยากให้สังเกตความเคลื่อนไหวของการประชุม/ดูงานของคณะอนุกรรมการภายในระยะเวลา 6 เดือนก่อนการอนุมัติโครงการฯ ซึ่งจัดให้มีกิจกรรม/การประชุมร่วมกันถึง 10 ครั้ง และภายหลังจากโครงการฯ อนุมัติไปแล้วอีก 2 เดือน ได้มีกิจกรรมเกิดขึ้นอีก 4 ครั้ง ความถี่ของตัวเลขนั้นแม้ไม่ได้บอกความเป็นไปของเนื้อหา แต่สิ่งที่สำคัญมากไปกว่านั้นก็คือ การได้สะท้อนให้เห็นความพยายามของทุกฝ่ายที่จะก้าวข้ามข้อจำกัด (เรื่องเวลาและหน้าที่การงาน) ของตนออกมาร่วมกันผลักดันโครงการฯ

จากนี้ผู้เขียนจะพยายามคลี่ภาพความเคลื่อนไหวของกลุ่มคนทำงานในระดับพื้นที่ คือ จังหวัดน่าน เพื่อพิจารณาจุดเด่น จุดด้อย ของขบวนการ โดยจะแบ่งการวิเคราะห์ออกเป็น 2 ชั้น ในชั้นแรกนี้จะให้ภาพความเคลื่อนไหวของกลุ่มคนทำงานว่ามีโครงสร้างและลักษณะการทำงานเช่นไร และในชั้นที่สอง จะได้ให้ภาพความเคลื่อนไหวตามกิจกรรมที่เกิดขึ้น

ภาพของกลุ่มคนทำงาน ในส่วนนี้จะแบ่งกลุ่มเคลื่อนไหวออกเป็น 2 กลุ่ม กลุ่มแรกที่จะกล่าวถึงคือกลุ่มฮักเมืองน่าน (เนื่องจากเป็นแกนหลักในการทำงานพื้นที่และประสานงาน ซึ่งอันที่จริงยังมีองค์กรพัฒนาเอกชนอื่น ได้เข้ามาร่วมในโครงการฯ นี้ด้วยอย่างมาก อาทิ สมาคมพัฒนาไทยพายัพ ชมรมฮักบ้าน) กลุ่มฮักเมืองน่านโดยพื้นเพของกลุ่มคนทำงานส่วนใหญ่เป็นคนรุ่นหนุ่มสาวที่เกิดและเติบโตขึ้นที่จังหวัดน่าน ความรู้สึกของการทำงานก็คือ การได้พัฒนาบ้านและชุมชนของตัวเอง พลังใจ พลังความคิดสร้างสรรค์จึงถูกผลิตและใช้ไปอย่างสอดคล้องกับบริบทรอบตัว อีกทั้งความโดดเด่นของลักษณะการทำงานที่ผ่านมา กล่าวคือ มีการหนุนเสริมภารทำกิจกรรมแบบรวมกลุ่มของชาวบ้านในรูปขององค์กรชาวบ้านอย่างต่อเนื่อง พยายามที่จะต่อเชื่อมความสัมพันธ์แบบข้ามกลุ่มในลักษณะของการเป็นเครือข่าย เพื่อให้เกิดการช่วยเหลือเกื้อกูลกันระหว่างสมาชิก โดยการประยุกต์ประเพณีวัฒนธรรมพื้นบ้านมาใช้เป็นเครื่องมือ อาทิ การสืบชะตาลำน้ำน่าน สามารถสร้างเครือข่ายขององค์กรชาวบ้านที่มีถิ่นฐานอยู่ติดลำน้ำ หรือในกรณีของการอนุรักษ์พันธุ์ปลาก็เช่นกัน ที่สามารถขยายเครือข่ายออกไปตามลำน้ำ เป็นต้น ในปัจจุบันกลุ่มฮักเมืองน่านทำงานร่วมกับเครือข่ายที่เป็นองค์กรชาวบ้านกว่า 60 กลุ่ม ต่างก็มีกิจกรรมแตกต่างกันออกไป บางแห่งทำเรื่องการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ อาทิ การจัดการป่าชุมชน การอนุรักษ์พันธุ์สัตว์น้ำ การอนุรักษ์พันธุ์พืชพื้นบ้าน บางแห่งทำเรื่องการเกษตร อาทิ เกษตรผสมผสาน เกษตรอนุรักษ์ในพื้นที่สูง บางแห่งทำเรื่องงานหัตถกรรมพื้นบ้าน เป็นต้น

นอกจากนี้ เนื่องจากการมีโครงสร้างการบริหารงานที่มีคณะกรรมการและคณะที่ปรึกษา ที่มีความแตกต่างและหลากหลายอาชีพ อาทิ มีประธานกลุ่ม คือ พระครูพิทักษ์นันทคุณ พระนักพัฒนาที่สามารถจัดบทบาทของศาสนาให้เข้ามาหนุนเสริมคุณภาพชีวิตของชาวบ้านได้อย่างลงตัว จนได้รับการประกาศให้เป็น **คนดีศรีสังคม** ไปเมื่อปี พ.ศ. 2535 การมีผู้ประสานงานจากกลุ่มองค์กรอื่น ได้แก่ สมาคมพัฒนาไทยพายัพ เข้ามาเป็นกรรมการ ทำให้งานบางอย่างที่ต้องใช้ความสามารถหลายด้านสำเร็จลุล่วงด้วยดี อาทิ งานส่งเสริมอาชีพทางเลือก หรือการมีคณะที่ปรึกษาที่มีทั้ง ทนายความ ครูอาจารย์ ข้าราชการในจังหวัด ก็เป็นส่วนหนึ่งที่สำคัญ ซึ่งช่วยทำให้งานของกลุ่มเป็นที่รู้จักของคนเมืองและข้าราชการในจังหวัดมากขึ้น การมีทรัพยากรบุคคลในลักษณะนี้เองที่ผลักดันให้กลุ่มประสบความก้าวหน้าในขบวนการเคลื่อนไหวในสังคม เป็นที่รู้จักและยอมรับในการทำงานอย่างกว้างขวาง

หากถามว่า ทำไมกลุ่มฮักเมืองน่าน จึงมีความโดดเด่นในเรื่องของการรวมคนให้เข้ามาช่วยทำงานได้อย่างมากมาย โดยเฉพาะกับชาวบ้านพื้นราบและชาวเขา ผู้เขียนคงต้องหยิบยกเอาคำอธิบายในเรื่อง imagined community ซึ่งเกษียร เตชะพีระ ได้แปลเป็นไทยว่า "ชุมชนในจินตนากรรม" ซึ่งเป็นแนวคิดหลักของ ศ. เบน แอนเดอร์สัน ที่ว่า การที่ชุมชนเกาะเกี่ยวกันอยู่ได้นั้น ก็ด้วยการมีอุดมการณ์ (นามธรรม) ร่วมกัน ในกรณีนี้ กล่าวได้ว่า "รักเมืองน่าน" ก็คืออุดมการณ์ที่ว่า ซึ่งเกาะเกี่ยวให้คนน่านมาทำงานด้วยกัน ทั้งที่แต่ละคน ไม่ต้องรู้จักคุ้นเคยกันมาก่อน

แต่ต่างมีจินตภาพร่วมกันว่า นอกจากตนแล้วยังมีคนอื่นที่เป็นสมาชิกร่วม "รักเมืองน่าน" เหมือนกัน จะโดยรู้ตัวหรือไม่ก็ตาม ผู้เขียนเข้าใจว่า สิ่งเหล่านี้ได้เกิดขึ้นแล้วกับคนเมืองน่าน

อย่างไรก็ตาม ที่ผ่านมาการทำงานของกลุ่มมุ่งให้ความสนใจ และทำงานกับกลุ่มองค์กรชาวบ้านในพื้นที่ห่างไกล โดยมีประเด็นปัญหาหลัก ๆ เกี่ยวข้องกับความเสื่อมโทรมและการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ และสภาพแวดล้อม ด้วยถือเป็นปัจจัยพื้นฐานของการทำมาหาเลี้ยงชีพของชาวบ้านโดยตรง อีกทั้งเน้นให้ทางเลือกในอาชีพอื่น ๆ อาทิ หัตถกรรม แต่สิ่งเหล่านี้ไม่น่าจะเป็นสิ่งเดียวกับที่คนในเมืองให้ความสนใจมากนัก ที่ผ่านมาจึงมีแต่เพียงข่าวสารความเคลื่อนไหวของกิจกรรมที่กลุ่มฮักเมืองน่าน เผยแพร่ผ่านสื่อท้องถิ่นให้กับคนเมืองได้รับรู้ นอกเหนือนี้แล้วมิได้มีกิจกรรมที่จัดหรือกระตุ้นให้กับคนเมืองแต่อย่างไร หากนับว่านี่เป็นข้อด้อยของขบวนการเคลื่อนไหวแบบใหม่ที่ต้องการแสวงหาพันธมิตรที่เป็นชนชั้นกลางในเมือง เพื่อให้คนเหล่านี้ตื่นขึ้นมาสนใจปัญหาอื่น ๆ นอกเหนือไปจากปัญหาในกระเป๋าตัวเอง กลุ่มฮักเมืองน่านอาจต้องหันมาจับความสนใจของคนเมือง จัดกิจกรรมโดยเฉพาะที่สามารถเสริมสร้างความสัมพันธ์ระหว่างเมืองกับชนบทให้มีมากขึ้น อย่างน้อยก็เป็นที่เชื่อได้ว่าหากเชื้อไฟแห่งสำนึกของ " รักเมืองน่าน" ได้ถูกจุดให้ลุกขึ้นแล้ว แสงสว่างแห่งปัญญาก็จะปลุกคนเมืองให้ลุกขึ้นมาเอง

กลุ่มที่สอง เป็นกลุ่มองค์กรชาวบ้านชาวเมี้ยนในพื้นที่โครงการฯ ซึ่งมีอยู่ 4 หมู่บ้าน หากย้อนหลังกลับไปดูประวัติการตั้งบ้าน พบว่าเมื่อก่อนบ้านทั้ง 4 เคยเป็นหมู่บ้านเดียวกันมาก่อน เมื่อคนมากขึ้น บ้านเรือนเริ่มขยาย ผู้ปกครองไม่สามารถดูแลได้ทั่วถึง จึงได้ทำเรื่องเสนอทางการเพื่อขอแบ่งบ้านออกอีก 3 บ้าน หากเป็นเช่นนี้โดยความสัมพันธ์ของบ้านทั้ง 4 จึงไม่ไกลกันเกินไปนัก อย่างน้อยก็เป็นเหมือนพี่น้องที่เคยอยู่บ้านเดียวกันมาก่อน

ลักษณะของการใช้พื้นที่ในช่วงที่ผ่านมาจนถึงปัจจุบัน ชาวเมี้ยนทำการเกษตร โดยการทำข้าวไร่ ซึ่งก็คือ การทำไร่หมุนเวียน (หมุนเวียนเฉพาะที่ทำกิน แต่บ้านเรือนตั้งอยู่กับที่) ในระยะหลังมา แรงกดดันจากการใช้ที่ดินมีมากขึ้น เนื่องเพราะการเพิ่มขึ้นของประชากร พื้นที่เก่าที่เคยพักให้ฟื้นตัวไว้ 3-5 ปี ก็ลดลงเหลือเพียง 1-2 ปี ในขณะที่ความอุดมสมบูรณ์ของป่าก็ลดลงอย่างสม่ำเสมอ จากการตัดไม้ผ่านสัมปทานและการลักลอบ อีกทั้งจากการรุกตัวเพื่อบุกเบิกพื้นที่ทำการเกษตรของชาวบ้านจากพื้นราบและชาวเขาที่อยู่รอบ ๆ หมู่บ้าน (ประเด็นนี้เป็นปัญหาหลักและหนักของกระบวนการคลี่คลายปัญหาการใช้ที่ดินในที่สูงทางภาคเหนือด้วย) ส่งผลให้พื้นที่ป่าและความอุดมสมบูรณ์ของผืนดินลดลงอย่างรวดเร็ว ความดังกล่าวเป็นที่รับรู้กันดีของคนในพื้นที่ กระบวนการปรับเปลี่ยนจึงเกิดขึ้นตลอดเวลา (การปรับเปลี่ยนนี้ส่วนหนึ่งเกิดจากการหนุนเสริมขององค์กร พัฒนาเอกชนด้วย) ตั้งแต่การลดระยะเวลาหมุนเวียนของการทำข้าวไร่ลง การลดพื้นที่ข้าวไร่ มาทำพืชไร่ และสวนผลไม้ การทำนาดำ ไปจนถึงการหางานทำนอกภาคการเกษตร เช่น การออกมาเป็นแรงงานรับจ้างในเมือง ในจังหวัดใกล้เคียง ในกรุงเทพฯ เรื่อยมาจนถึงบริเวณชายฝั่งทะเลตะวันออก

ความตระหนักในความอยู่รอดของชุมชนนี้เอง ทำให้ชุมชนต้องรักษาพื้นที่ป่าบางส่วนเอาไว้ เพื่อใช้เป็นแหล่งปัจจัย 4 ในการยังชีพ บางอย่างที่ป่าสามารถให้ได้มากกว่าเพื่อการยังชีพ จะมีการจัดสรรผลประโยชน์เพื่อนำเอาผลิตผลจากป่าไปขาย เช่นในกรณีของมะตำว (ลูกชิด) ชาวบ้านตระหนักดีถึงความสำคัญนี้ จึงได้พยายามดูแลรักษามาอย่างต่อเนื่อง พร้อม ๆ กับการเกิดขึ้นของคณะกรรมการอนุรักษ์และชมรมอนุรักษ์ ในหมู่บ้านต่างๆ ที่ค่อยๆ เติบโตมาเพื่อปฏิบัติภาระกิจที่สำคัญนี้ และกาลต่อมาได้ขยายไปทำกิจกรรมอื่นเพิ่มเติม ได้แก่ การจัดค่ายเยาวชน ซึ่งมีทั้งเฉพาะที่เป็นเยาวชนภายในหมู่บ้าน และการนำเอาเยาวชนที่เป็นเครือข่ายของกลุ่มฮักเมืองน่านมาเข้าค่ายร่วมกับเยาวชนที่นี่ การทำแนวกันไฟ การจัดเวรยามสำรวจป่า เป็นต้น ด้วยเห็นว่ามีความสำคัญต่อการนอุรักษ์ป่าผืนใหญ่ หัวเรี่ยวหัวแรงที่ผลักดันให้กลุ่มทำงานได้อย่างต่อเนื่องนั้น มีอยู่หลายกลุ่ม ได้แก่ การมีกลุ่มครูที่คอยเป็นที่ปรึกษาให้คำแนะนำอย่างใกล้ชิด ในบางหมู่บ้าน ครูได้พยายามปรับหลักสูตรการเรียนการสอนให้สอดคล้องกับบริบทของหมู่บ้านเพื่อให้เด็กนำไปใช้ประโยชน์ได้จริง การมีโครงการวนศาสตร์ชุมชนลงไปปฏิบัติงานในพื้นที่ (- เมื่อ 4 ปีที่แล้ว และเพิ่งจะสิ้นสุดโครงการฯ-) กล่าวได้ว่าเป็นโครงการแรกของรัฐที่ลงไปทำงานกับชาวบ้านอย่างใกล้ชิดและต่อเนื่อง โดยเฉพาะการเน้นการพัฒนาคุณภาพชีวิตของคนในชุมชนเป็นหลัก การมีผู้นำและผู้ทรงคุณวุฒิของหมู่บ้านสนใจเรื่องเหล่านี้ การมีคนรุ่นใหม่ที่คึกคักลุกขึ้นมาทำงานนี้ ตลอดจนการได้รับการถ่ายทอดข่าวสาร ความรู้ ข้อมูล และสนับสนุนกิจกรรมอย่างต่อเนื่องจากสมาคมพัฒนาไทยพายัพ อย่างไรก็ดีเนื่องจากบ้านแต่ละบ้านตั้งอยู่ในพื้นที่ที่ห่างไกลกันมาก (ใช้เวลาเดินทางบ้านต่อบ้านอย่างน้อย 2 ชั่วโมง รถยนต์) ทำให้การทำงานในลักษณะของการเป็นข่ายความร่วมมือเป็นไปได้ยาก และที่สำคัญอาจยังไม่เห็นความจำเป็นใดๆ ของการก่อตัวเป็นเครือข่ายด้วยซ้ำ

ในชั้นที่สองนี้ ผู้เขียนจะได้ให้ภาพของกิจกรรมที่โครงการฯ ได้ลงไปทำกับชาวบ้าน เพื่อให้เห็นศักยภาพของชาวบ้าน หากได้รับการสนับสนุนในทุก ๆ ด้าน อย่างเพียงพอ

ประมาณเดือนมิถุนายน - กรกฎาคม พ.ศ. 2538

มูลนิธิวันพฤกษ์เฉลิมพระเกียรติฯ ได้ตกลงเลือกพื้นที่ปลูกป่าที่จังหวัดน่านเป็นจำนวนประมาณ 30,000 ไร่ เพื่อดำเนินโครงการฯ ในระยะเวลา 5 ปี โดยจะใช้แนวทางของการจัดการผ่านบริษัทเอกชนที่รับจ้างปลูก แต่หากเป็นไปได้ถ้าโครงการฯ สามารถประสานถึงชาวบ้านได้เองจะยิ่งเป็นการดี ด้วยทางเลือกที่มีอยู่ข้างต้น โดยเฉพาะกับทางเลือกประการหลัง สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนาจึงได้ประสานงานไปยังกลุ่มฮักเมืองน่าน เพื่อให้ช่วยคัดเลือกพื้นที่และเครือข่ายที่กลุ่มฮักเมืองน่านทำงานอยู่ โดยขอให้เลือกพื้นที่ที่มีกลุ่มองค์กรชาวบ้านที่เข้มแข็งเป็นเกณฑ์การคัดเลือก ช่วงเวลานี้เอง ข่าวการปลูกป่า 30,000 ไร่ ถูกส่งผ่านเข้าสู่หมู่บ้านทั้ง 4 และหมู่บ้านใกล้เคียง พร้อมกับความคิดเดิมที่เข้าใจก็คือ การที่โครงการฯ จะจ้างชาวบ้านปลูกในราคาไร่ละ 3,000 บาท คิดสาระตะแล้วเป็นเงินจำนวน 90,000,000 บาท อย่างไรก็ดีหากปลูกน้อยกว่านี้ก็คงเป็นจำนวนเงินที่มากอยู่เช่นเดิม ความเข้าใจนี้ถูกถ่ายทอดจากบุคคลสู่บุคคล จากบ้านสู่บ้าน

และจากหมู่บ้านสู่หมู่บ้าน ความเข้าใจนี้เองเป็นปัญหาอย่างมากในการปรับแนวคิดสู่แนวทางใหม่

ในขณะที่ชาวบ้านยังติดอยู่กับเงินก้อนโตที่จะไหลเข้าสู่หมู่บ้าน คณะทำงานที่อยู่กรุงเทพฯ กลับกำลังปรับแนวทางจากการจ้างปลูก (สร้างความสัมพันธ์ในฐานะ "นายจ้าง" กับ "ลูกจ้าง") ซึ่งคณะทำงานได้รับทราบถึงประสบการณ์ที่ล้มเหลวของบริษัทอื่นที่จ้างชาวบ้านปลูกหรือที่ผ่านบริษัทเอกชน โดยชาวบ้านไม่ได้ทำหน้าที่ดูแลป่าที่ปลูกใหม่ต่อไปภายหลังจากปลูกเสร็จ คณะทำงานจึงเสนอแนวคิดเรื่องการทำงานในลักษณะหุ้นส่วนแห่งการพัฒนา (partnership of development) ต่อคณะกรรมการมูลนิธิฯ ซึ่งต่อมาก็ได้รับความเห็นชอบด้วย อีกทั้งได้ปรับวิธีการใช้เงินจากการจ้างอย่างเดียว มาสู่การผสมผสานใช้รูปแบบกิจกรรมพัฒนาชุมชนเข้าไว้ด้วย ข้อมูลการเปลี่ยนแปลงในแนวคิดการทำงานนี้ มิได้ส่งต่อลงพื้นที่แต่อย่างใด ทำให้การพูดคุยในช่วงหลังเพื่อปรับเปลี่ยนความคิด ความเข้าใจนั้นทำได้ลำบาก (กล่าวได้ว่าเป็นบทเรียนของการทำงานในลักษณะนี้ที่ ข่าวสารต้องไหลเวียนตรวจสอบได้ตลอดเวลา)

สิงหาคม - กันยายน พ.ศ.2538

ภายใต้การเปลี่ยนแปลงของโครงการฯ สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนาได้ปรับปรุงกรอบแผนงานหลักของโครงการทั้งหมด นำเสนอต่อคณะอนุกรรมการกลาง ผลจากการประชุม คณะอนุกรรมการฯ เห็นชอบในหลักการของแนวคิดและกรอบกิจกรรม โดยให้ทำรายละเอียดในตัวกิจกรรมของแผนงานทั้งหมดเสนอต่อไป

กลุ่มฮักเมืองน่านได้เสนอพื้นที่นำร่อง 4 หมู่บ้านพื้นที่ปลูกประมาณ 3,000 ไร่ พร้อมกับร่างแผนงานที่ผ่านการปรึกษาหารือระหว่างกลุ่มฮักเมืองน่าน ตัวแทนชาวบ้านทั้ง 4 บ้าน และตัวแทนสถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา แผนกิจกรรมที่ได้ออกมานั้น ยังคงเน้นกิจกรรมปลูกป่าเป็นกิจกรรมหลัก (วงเงินไร่ละ 3,000 บาท) และมีกิจกรรมอื่น ๆ อาทิ การให้อาชีพเสริม การให้ความรู้เรื่องการเกษตร เป็นกิจกรรมเสริม (เงินที่ใช้เสนอให้แยกต่างหาก) ในปลายเดือนกันยายน คณะอนุกรรมการเห็นชอบกับกิจกรรมภายใต้แผนงานที่นำเสนอ

ตุลาคม พ.ศ. 2538

ต้นตุลาคม กรรมการมูลนิธิฯ เห็นชอบอนุมัติในหลักการ (ให้ทำงานภายใต้วงเงินที่เสนอขออนุมัติ) และคณะอนุกรรมการกลางลงไปศึกษาดูงานในพื้นที่และประชุมร่วมกับชาวบ้านและเจ้าหน้าที่กรมป่าไม้ บนเวทีการเจรจา 4 ฝ่าย ระหว่างตัวแทนชาวบ้าน คณะอนุกรรมการฯ เจ้าหน้าที่ป่าไม้ และองค์กร พัฒนาเอกชน มีประเด็นพูดคุยอย่างกว้างขวาง มีการแลกเปลี่ยนที่ส่งผลต่อรูปแบบและกิจกรรมของโครงการฯ ค่อนข้างมากได้แก่

การเปลี่ยนจากการปลูกป่าในพื้นที่ FPT (Forest Plantation Target หรือ พื้นที่ที่กรมป่าไม้ขีดวงเอาไว้ เพื่อการปลูกป่า) มาสู่การฟื้นฟูป่าผืนใหญ่ (เน้นพื้นที่ลุ่มน้ำย่อย) ชาวบ้านโดยเฉพาะผู้อาวุโส ต่างให้ความเห็นที่สอดคล้องกันว่า .....

"ป่า ไม่จำเป็นต้องปลูกก็ได้ เพียงแค่กันไฟป่าไม่ให้เข้ามา ในช่วง 5 ปี มันจะฟื้นตัวขึ้นมาเอง พื้นที่ที่เห็นโล่งหรือที่มีหญ้าคาขึ้นอยู่นั้น แท้ที่จริงมันมีเมล็ดไม้ป่ากระจัดกระจายอยู่ในพื้นที่นั้น แต่ที่ผ่านมาถูกไฟป่าเผาทุกๆ ปี มันจึงไม่งอกบางแห่งเพียงแต่ใช้การปลูกเสริม ปลูกแซมก็พอ"

"การรักษาเพียงแค่พื้นที่ที่ปลูกไม่ให้มีไฟป่าเข้ามานั้น ไม่ได้ให้ประโยชน์อย่างแท้จริงแก่ชาวบ้าน ควรป้องกันไฟป่าในพื้นที่ที่ครอบคลุมผืนป่าใหญ่ หรือดูแลกันกกทั้งลุ่มน้ำ เพราะว่าชาวบ้านจะให้ความสำคัญเฉพาะพื้นที่ปลูกเท่านั้น แต่จะไม่ให้ความสำคัญกับป่านอกเขตที่ปลูก ซึ่งอาจถูกไฟไหม้ หรือตัดฟัน "

"น่าจะมีการส่งเสริมอาชีพทางเลือกอื่นๆ หรือพาไปศึกษาดูงานในพื้นที่ที่ประสบความสำเร็จทั้งการรักษาป่าและชุมชนมีความเป็นอยู่ที่ดี"

ในการประชุมร่วมกันครั้งนี้ ยังมีชาวบ้านบางส่วน (ที่มิได้อยู่ในพื้นที่ที่กลุ่มฮักเมืองน่านเสนอ) ยังติดอยู่กับตัวเงิน 3,000 บาท ชาวบ้านเหล่านี้ต่างตั้งคำถามในทำนองเดียวกันว่า .....

"ทำไมโครงการไม่เห็นมาลงที่บ้านผมเลย"....."ผมว่าน่าจะเอาหมู่บ้านผมเข้าไปในโครงการด้วย" เหตุที่เป็นเช่นนี้เนื่องจาก การเห็นจำนวนเงินที่ชัดเจน หากมีพื้นที่ปลูกป่าในหมู่บ้าน (พื้นที่ปลูกเป็นไร่ คูณกับ 3,000 เท่ากับเงินที่จะได้สุทธิ)

และในเวทีนี้เองที่ได้มีการปรับความเข้าใจกันใหม่ จากการคิดบนฐานการปลูกไร่ละ 3,000 บาท มาสู่การเน้นกิจกรรมที่ส่งเสริมการฟื้นฟูป่าและพัฒนาคุณภาพชีวิตเป็นหลัก เพื่อละลายภาพการเอาเงินเป็นตัวตั้งมาสู่ตัวกิจกรรมที่จะช่วยฟื้นฟูทั้งพื้นที่และการทำมาหากินของชาวบ้าน และยังได้เสนอแนวคิดเรื่องการก่อตั้ง "กองทุน" สำหรับการพัฒนาหมู่บ้านไว้ด้วย เมื่อโครงการฯ นี้สิ้นสุดลง หมู่บ้านแต่ละหมู่บ้านจะได้มีกองทุนเพื่อพัฒนาคนและอนุรักษ์พื้นที่ป่าต่อไป

ปลายเดือนตุลาคม ทีมวิจัยจากส่วนกลาง (ประกอบด้วยนักวิจัยจากกรมพัฒนาที่ดิน สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล และสถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา) เข้าร่วมประชุมกับชาวบ้านเพื่อปรับแผนกิจกรรมอีกครั้ง พร้อมกันนี้ได้พูดถึงเรื่องงานวิจัยที่จะทำได้แก่ การสำรวจสภาพการใช้ที่ดินเพื่อนำมาใช้ในการวางแผนการใช้ที่ดินในอนาคต และการสำรวจทางสังคม-เศรษฐกิจ เมื่อกล่าวถึงงานศึกษาข้างต้น ทีมผู้ศึกษาต้องการให้ชุมชนเข้ามาเรียนรู้วิธีการและความสำคัญของการศึกษานี้ จึงได้ตั้งคำถามกับชาวบ้านว่าจำเป็นหรือไม่ที่จะต้องสำรวจเรื่องเหล่านี้ ถ้าจำเป็นชาวบ้านต้องการรู้เรื่องอะไรบ้าง

"ผมว่าจำเป็น เราควรรู้จักชุมชนตัวเองด้วยว่าเป็นอย่างไร แต่ละบ้านเป็นอย่างไรบ้าง จะได้รู้ปัญหา ก็จะช่วยกันได้" นี่คือ ความคิดอ่านของชาวบ้านคนหนึ่ง

กลางเดือนพฤศจิกายน พ.ศ. 2538

โครงการฯ ได้จัดกิจกรรมการใช้ข้อมูลทางภูมิศาสตร์ ในการจัดทำสื่อจำลองภูมิประเทศ (model) (ได้รับความร่วมมือจากเจ้าหน้าที่ป่าไม้จากโครงการพัฒนาที่สูงสามหมื่นมาเป็นวิทยา

กร) โดยมีผู้แทนชาวบ้าน หมู่บ้านละ 4-5 คน รวมทั้งหมด 25 คน ซึ่งส่วนใหญ่เป็นเยาวชน การทำสื่อจำลองภูมิประเทศนั้น เป็นการจำลองสภาพภูมิประเทศที่ปรากฏอยู่ในแผนที่ทางภูมิศาสตร์ (Topography) ซึ่งโดยปกติผู้ที่ไม่ได้เรียนรู้จะไม่สามารถแยกความแตกต่างระหว่างความสูงของพื้นที่ต่าง ๆ ได้ เช่น ไม่ทราบตรงไหนเป็นยอดเขา สันเขา เชิงเขา แต่การทำสื่อจำลองนี้ จะทำให้ภาพที่ปรากฏในแผนที่ภูมิประเทศ ก่อรูปเป็น 3 มิติ ซึ่งชาวบ้านสามารถสัมผัสได้ด้วยตาและบอกตำแหน่งได้

เมื่อวิทยากรนำแผนที่ภูมิประเทศ (1: 100,000) ชูให้ดู พร้อมกับยกแบบจำลองขนาดเล็กขึ้นมาแล้วบอกว่า "จากแผนที่นี้ เราจะต้องทำให้มาเป็นแบบนี้ อีก 6 อัน"..... "ทำแบบนี้ อีก 6 วันก็ไม่เสร็จ" ชาวบ้านกล่าวตอบ

ในการอบรมครั้งนี้ มีบางคนได้เคยทำกิจกรรมแบบนี้ร่วมกับเจ้าหน้าที่วนศาสตร์ชุมชนมาก่อน แต่ส่วนใหญ่ก็ยังใหม่อยู่ ซึ่งผู้เข้าอบรมต่างก็ตั้งใจที่จะเรียนรู้อย่างจริงจัง และใช้เวลาทำเสร็จได้ภายใน 3 วัน หลังจากนั้นวิทยากรจึงได้สอนการอ่านเทียบเคียงแผนที่กับสื่อจำลอง

เป็นที่น่าสังเกตว่า เมื่อทำสื่อจำลองแล้วเสร็จ ชาวบ้านมีการจับกลุ่มพูดคุยถึงพื้นที่ต่าง ๆ ที่ปรากฏให้เห็น พร้อมทั้งอธิบายรายละเอียดของการใช้ประโยชน์ที่ดินในพื้นที่นั้นด้วย ไม่ว่าจะเป็น

"ตรงนี้เค้าเอาวัวไปเลี้ยงกัน.....ตรงนี้เป็นสวนกาแฟ.....ตรงนี้เป็นสวนผลไม้.....น้ำ ออกรูอยู่ตรงนี้.....เขาด้านนี้ชันกว่านี้นะ....." เป็นต้น

การที่ชาวบ้านสามารถสื่อผ่านกันได้ด้วยสื่อจำลองอันนี้ ย่อมเป็นประโยชน์อย่างมากต่อการพูดคุยเรื่องการปรับพื้นที่การใช้ที่ดินกันใหม่ภายในหมู่บ้าน โดยเฉพาะในพื้นที่ที่เสี่ยงต่อการทำลายหน้าดิน เช่นที่ลาดชัน และพื้นที่ในเขตลุ่มน้ำชั้น 1 A) ปกติมีคำแนะนำกันว่า ถ้าชาวบ้านเข้ามาทำกินในพื้นที่ป่าอนุรักษ์ (พื้นที่ลุ่มน้ำชั้น 1 A) ก็ผิดกฎหมายอยู่แล้ว การเปลี่ยนแปลงพื้นที่ทำกินลงมาข้างล่างจะทำให้ความผิดจากเดิมที่อาจมีอยู่ 3-4 กระทงลดลงเหลือ 1-2 กระทง

ต้นเดือนธันวาคม พ.ศ. 2538

สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา ได้จัดให้มีการปรึกษาหารือเกี่ยวกับการบริหารการจัดระบบบัญชี และฝึกฝนการทำบัญชีให้แก่ชาวบ้าน เนื่องจากการทำงานในทุกขั้นตอนต้องสามารถตรวจสอบได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเรื่องการใช้เงิน ความจำเป็นที่จะต้องบันทึกการใช้เงินจึงเป็นภารกิจใหม่ที่ชาวบ้านต้องเข้ามาเรียนรู้ พร้อมกันนี้ จะต้องทำรายงานสรุปการทำงานในส่วนของชาวบ้านไปพร้อมกัน ในช่วงที่ผ่านมาการเคลียเงินจะทำทุก 3 เดือน (เป็นรายไตรมาส) ซึ่งพบว่าเป็นภาระที่หนักมากสำหรับชาวบ้านที่จะต้องมานั่งสรุปการใช้เงินและงานบางคนใช้เวลากว่า 3 วัน งานนี้จึงแล้วเสร็จ

"ตอนนี้เหนื่อยมาก ไม่รู้จะหาเวลาพักได้ตอนไหน ตอนกลางคืนบางครั้งต้องทำบัญชีถึงตีสองตีสาม"

มกราคม พ.ศ. 2539

ในช่วงสองเดือนที่ผ่านมา แต่ละหมู่บ้าน

เริ่มทำแนวกันไฟไปกันบ้างแล้ว โดยเฉลี่ยแล้วทำกันหมู่บ้านละ 15 กิโลเมตร จากคำบอกเล่าของผู้นำทราบว่า ชาวบ้านให้ความร่วมมือกันดีมาก บางหมู่บ้านใช้วิธีส่งตัวแทนมาบ้านละ 1 คน บางหมู่บ้านใช้ความสมัครใจ บางแห่งต้องขึ้นไปค้างคืนบนภูเขาด้วย (ครั้งนั้นมีคนร่วมไปราว 100 คน) ซึ่งอาจวิเคราะห์ได้ว่า เป็นเพราะการได้ค่าตอบแทนจึงเต็มใจที่จะไปทำกัน นั่นคงเป็นส่วนหนึ่งที่ถูก แต่ถ้าได้พิจารณาอีกนิดจะพบว่า เงินที่ได้รับนั้นประมาณ 70% ของเงินที่ตั้งไว้เป็นค่าอาหาร ค่าเดินทางส่วนที่เหลือต้องหักเข้ากองทุนของหมู่บ้านด้วย ซึ่งเมื่อเทียบเงิน 70% นี้ (ประมาณ 40-50 บาท) กับรายได้ที่รับจากการรับจ้างทั่วไป ที่ได้รับค่าจ้างในอัตรา 70-100 บาท นั้น ก็คงไม่ต้องอธิบายถึงการเลือกในข้างต้นของชาวบ้านอีก

ในช่วงปลายเดือน โครงการฯ ได้จัดให้มีการอบรมเรื่องไฟป่าและการฝึกปฏิบัติดับไฟ ซึ่งได้รับความสนใจจากชาวบ้านเป็นอย่างมาก ชาวบ้านที่มาอบรมส่วนใหญ่เป็นคนรุ่นหนุ่มสาว ซึ่งถือเป็นกำลังสำคัญของหมู่บ้าน การอบรมเป็นไปอย่างสนุกสนานและชาวบ้านที่มาอบรมก็ร่วมทำกิจกรรมอย่างเต็มที่ ในช่วงเดียวกันนี้เองที่ทีมวิจัยการใช้ประโยชน์ที่ดินได้ออกสำรวจการใช้ที่ดินด้วย โดยให้ชาวบ้าน (ผู้ประสานงาน) เข้าร่วมทีมสำรวจ ภายหลังจากการทำงานนักวิจัยได้กล่าวชมเชยความสามารถของผู้ประสานงานที่ไปด้วยกัน เนื่องจากสามารถเข้าใจแผนที่ (ซึ่งหมายถึงอ่านแผนที่เป็น ซึ่งเคยผ่านการฝึกมาบ้างแล้วเมื่อครั้งทำสื่อจำลองภูมิประเทศ ส่วนหนึ่งเป็นเพราะคุ้นเคยกับพื้นที่ดี) นำทางทีมสำรวจ และปรับแก้ไขแผนที่ให้มีความถูกต้องมากขึ้น

กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2539

ต้นเดือนกุมภาพันธ์ ได้จัดพาชาวบ้านจาก 4 หมู่บ้านประมาณ 60 คน รวมถึงกลุ่มข้าราชการในพื้นที่ เช่น ครู ปลัดอำเภอ เจ้าหน้าที่ป่าไม้ในพื้นที่ไปดูงานที่โครงการพัฒนาที่สูงสามหมื่น การดูงานครั้งนี้ชาวบ้านได้ประสบการณ์และบทเรียนเกี่ยวกับการดูแลรักษาป่า ที่ทำกันเป็นเครือข่าย ได้เห็นพลังและความช่วยเหลือที่เครือข่ายมีแก่กัน รวมถึงประสบการณ์ในด้านอาชีพโดยเฉพาะการทำการเกษตรผสมผสาน และเกษตรเชิงอนุรักษ์บนที่สูงค่อนข้างมาก

ปลายเดือน ชาวบ้านน้ำพุร้อนได้จัดให้มีพิธีบวชป่าและเปิดตัวโครงการฯ ในระดับหมู่บ้านขึ้น โดยการสนับสนุนของสมาคมพัฒนาไทยพายัพ และความร่วมมือจากภาคราชการในพื้นที่ อาทิ หน่วยจัดการต้นน้ำ สำนักงานประถมศึกษาอำเภอท่าวังผา กลุ่มโรงเรียนราชพฤกษ์ (กลุ่มโรงเรียนภายใน ตำบลผาทอง) และตัวแทนชาวบ้านอีก 3 หมู่บ้าน ในการทำพิธีบวชป่านี้ได้ผสมผสานพิธีทั้งพุทธและผีเข้าไว้ด้วยกัน ภายหลังจากงานบวชป่า ผู้อาวุโสท่านหนึ่งแห่งบ้านน้ำพุร้อนกล่าวว่า.....

" สบายใจมาก อยากเห็น อยากทำมานานแล้ว เพราะชาวบ้านจะได้ไม่กล้ามาลักลอบตัดไม้อีก"

ในขณะที่ชาวบ้านบางคนกลับเข้าใจว่า

"ต่อแต่นี้คงไม่กล้าเข้าไปเก็บของป่าอีกแล้ว เพราะมีผีเฝ้าอยู่" ซึ่งทางเจ้าหน้าที่วนศาสตร์ชุมชนที่อยู่ในพิธีด้วยก็ได้อธิบายว่า

"การเก็บของป่านั้น ยังคงเก็บได้เหมือนที่เคยปฏิบัติมา แต่ที่ห้ามก็คือ การตัดต้นไม้เท่านั้น"

ในการทำพิธีนี้ ชาวบ้านได้จัดทำกองผ้าป่าด้วย ซึ่งได้รับความร่วมมือเป็นอย่างดีจากสภาตำบล และหมู่บ้านอื่น ๆ ผ้าป่านี้จะนำไปใช้เป็นกองทุนของโรงเรียนและของหมู่บ้านทั้ง 4

และในงานเปิดตัวโครงการฯ ระดับหมู่บ้านนี้เอง มีปลัดอาวุโส มาเป็นประธาน นอกจากนี้ยังมีกำนัน และข้าราชการจากสำนักงานประถมศึกษาอำเภอ มาร่วมงานด้วย

มีนาคม พ.ศ. 2539

โครงการฯ ได้จัดกิจกรรมเพื่อสร้างการมีส่วนร่วมและกำหนดทิศทางการพัฒนาองค์การชุมชน ในการอบรมครั้งนี้วิทยากร ได้ให้ชาวบ้านสรุปงานที่ทำผ่านมา ปัญหา อุปสรรคที่พบ และกระบวนการแก้ไขที่ชาวบ้านใช้ โดยสรุปปัญหาความขัดแย้งเรื่องการใช้ที่ดินกับหมู่บ้านรอบข้างเป็นปัญหาใหญ่ ที่ผ่านมาแก้ไขโดยการพูดคุยแต่ปัญหาก็ยังมีอยู่

ต่อจากนั้นได้ให้ชาวบ้านพูดถึงประสบการณ์จากการดูงานที่โครงการพัฒนาที่สูงสามหมื่น ชาวบ้านประทับใจเรื่องความเข้มแข็งของเครือข่ายลุ่มน้ำมาก ความเข้มแข็งที่ชาวบ้านพูดถึงนี้ได้รับการอธิบายว่าหมายถึง

"การช่วยกันทำกิจกรรม เช่น เมื่อไฟไหม้ ทุกคนจะไปช่วยกันทันที หรือในกรณีมีผู้บุกรุกพื้นที่ทำกินก็สามารถรวมตัวกันจัดการได้"

นอกจากนี้ยังมีข้อสังเกตของชาวบ้านว่า

"จะเข้มแข็งได้ ต้องได้รับความร่วมมือช่วยเหลือจากหน่วยงานข้างนอกด้วย และต้องอาศัยเวลา อาศัยการประชุมอย่างต่อเนื่องขององค์กรชาวบ้านที่เข้าร่วม"

ซึ่งเมื่อเปรียบเทียบกับพื้นที่โครงการฯ ซึ่งยังไม่มีการจัดเป็นองค์กรเครือข่าย พบว่ามีปัญหาที่ไม่สามารถจัดการได้ เช่นไฟป่า การรุกที่ทำกินจากชาวบ้านใกล้เคียง กฎระเบียบที่จะใช้ร่วมกัน ชาวบ้านจึงเสนอว่าควรจะมีการเชิญหมู่บ้านรอบ ๆ พื้นที่โครงการฯ มานั่งคุยกัน นอกจากนี้ยังมีแนวคิดการใช้ระบบการผลิตการเกษตรที่ไม่ใช้สารเคมีและเกษตรผสมผสานมาใช้ที่นี่ด้วย เนื่องจากเห็นว่า

"มีรายได้ตลอดทั้งปีประมาณ 2 แสนเศษ มีของกินทั้งปี และก็ไม่ต้องเสี่ยงใช้สารเคมีด้วย"

และยังเห็นการจัดใช้ที่ดินอย่างเป็นระบบพร้อมกับมีกฎระเบียบของการใช้พื้นที่กำกับอยู่ซึ่งชาวบ้านคาดว่าจะต้องนำมาปรับใช้กับที่นี่ด้วย

ในช่วงสุดท้ายได้นำกระบวนการ AIC (Appreciation - Influence - Control) มาใช้ในการระดมสมองกับชาวบ้านเพื่อวางแผนงานในช่วงฤดูแล้ง ซึ่งได้ผลเป็นอย่างดี ในแง่ของการดึงศักยภาพของชาวบ้าน เนื่องจากภายหลังการระดมสมอง วิทยาการได้จัดแบ่งกลุ่มงานออกเป็นกลุ่มงานที่ชาวบ้านทำเองได้ กลุ่มงานที่ชาวบ้านต้องประสานกับชุมชนรอบข้าง กลุ่มงานที่ต้องผนึกกำลังกับภายนอก (ข้าราชการ) เป็นต้น ซึ่ง

พบว่ากิจกรรมส่วนใหญ่ที่ชาวบ้านเสนอขึ้นมานั้น แท้ที่จริงชาวบ้านสามารถทำกันเองได้เลย การจัดกิจกรรมครั้งนี้ช่วยให้ชาวบ้านชัดเจนในบทบาทและหน้าที่ที่ต้องทำมากยิ่งขึ้น เพื่อให้บรรลุภาพความฝันที่ช่วยกันวาดไว้ในตอนต้น

ช่วงปลายเดือนได้จัดกิจกรรมอบรมการเพาะชำกล้าและดูแลรักษากล้าไม้ ในครั้งนี้ได้รับความร่วมมืออย่างดีมากจากหน่วยจัดการต้นน้ำแหน และหน่วยจัดการต้นน้ำหุย ที่เข้ามาช่วยตั้งแต่เรื่องที่พักคนงานและให้ความรู้ทั้งภาคทฤษฎีและปฏิบัติ อีกทั้งยังให้ข้อคิดเห็นต่อการทำงานของโครงการฯ ในช่วงที่ผ่านมาว่า

"ที่ผ่านมาเราไม่ค่อยมีโอกาสได้คุยกัน มีแต่พวกผู้ใหญ่คุยกัน มีแต่พวกผู้ใหญ่คุย จริง ๆ แล้วอย่างเรื่องการเพาะกล้าไม้ มันเป็นหน้าที่ของเราอยู่แล้ว เพียงแต่บอกว่าต้องการกล้าไม้เท่าไรอะไรบ้าง เราก็จะพยายามจัดหามาให้ เรามีหน้าที่ตรงนี้แล้ว ต้องรู้จักใช้ให้เป็นประโยชน์"

"สำหรับชาวบ้านที่นี่ ผมพร้อมจะช่วยพวกเค้าอยู่แล้ว ชาวบ้านที่นี่มีบุญคุณกับผมมาก ช่วยงานผมตลอด ช่วยดับไฟป่า ดีมากเลย ถ้าเค้าอยากให้ช่วยอะไรก็บอกผมมา ผมช่วยเต็มที่"

ระหว่าการอบรมครั้งนี้ ได้มีไฟป่าเกิดขึ้นในตอนเย็น เจ้าหน้าที่ป่าและลูกจ้าง ต้องออกไปช่วยกันดับไฟ ทั้งนี้มีผู้ที่เข้ารับการอบรมบางคนออกไปช่วยดับไฟด้วย และเนื่องจากพื้นที่ที่เกิดไฟไหม้นี้อยู่ใกล้กับบ้านน้ำแป่ง ผู้ประสานจึงได้ขอความร่วมมือไปยังผู้ใหญ่บ้าน ขอกำลังชาวบ้านออกมาช่วยกัน ซึ่งชาวบ้านทั้งชายและหญิงต่างก็มาช่วยกันอย่างแข็งขันกว่า 20 คน พร้อมอุปกรณ์ที่มี ได้แก่ ไม้ตีไฟและถังน้ำ 20 ลิตร ภารกิจนี้ใช้เวลากว่า 6 ชั่วโมงจึงเสร็จสิ้น และในตอนเช้า ผู้ช่วยหัวหน้าหน่วยจัดการน้ำแหน ได้กล่าวขอบคุณชาวบ้านที่ได้ออกไปช่วยเหลือการดับไฟในครั้งนี้ด้วย

III

การเคลื่อนไหวของกลุ่มฮักเมืองน่านและชาวบ้าน 4 หมู่บ้าน ที่กล่าวมาในข้างต้นนั้น หากพิจารณาเรื่องความสัมพันธ์ทั้งในเชิงแนวดิ่งและแนวระนาบแล้ว (พิจารณาในแง่ที่ว่าการเกาะเกี่ยวรวมตัวกันของบุคคลหรือกลุ่มองค์กรเป็นปัจจัยหลักที่นำมาซึ่งความสำเร็จในเชิงการรวมพลังเบญจภาคี) จะพบว่ามีให้เห็นอย่างมากโดยผ่านการทำกิจกรรมในลักษณะต่าง ๆ คำถามที่ต้องถามตรงนี้ก็คือ หากไม่มีการกระตุ้น ไม่ว่าจะเป็นการประชุมชาวบ้าน หรือการจัดกิจกรรมต่าง ๆ แล้ว ความสัมพันธ์ที่ก่อตัวขึ้นเช่นนี้จะเกิดขึ้นได้หรือไม่ ต่อคำถามนี้ด้านหนึ่งผู้เขียนเชื่อว่า มีความร่วมมืออยู่แล้วในระหว่างองค์กรชาวบ้านหรือกับกลุ่มครู หรือสภาตำบล ก่อนที่จะมีโครงการฯ เข้าไป แต่ความสัมพันธ์ในลักษณะเช่นนี้ก็มีข้อจำกัดในตัวเองและบางครั้งไม่สามารถกำจัดออกไปได้ ไม่ว่าจะเป็นเรื่องงบประมาณ อิทธิพล หรืออำนาจที่กดทับ และข้อจำกัดเช่นนี้เองเป็นสาเหตุให้ กลุ่มองค์กรชาวบ้านไม่สามารถขยายกิจกรรม เพื่อคลี่คลายไปสู่ทางออกที่มุ่งหวังได้ เช่น กรณีการจัดรูปที่ดินเพื่อการใช้ประโยชน์ที่ดินอย่างเหมาะสม ที่ผ่านมามีความขัดแย้งในเรื่องการใช้ที่ดินระหว่างชาวบ้านในหมู่บ้านเดียวกันและระหว่างหมู่บ้านกับหมู่บ้าน และระหว่างชาวบ้านกับเจ้าหน้าที่ป่าไม้ เคยมีเวทีพูดคุยเรื่องนี้อยู่ 2-3 ครั้ง แต่ไม่สามารถหาทางออกได้ เนื่องจากไม่มีใครไว้วางใจใครและไม่มีใครสาน

งานต่อ ในกรณีเช่นนี้จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องอาศัยคนกลางเข้ามาคลี่คลายปัญหา และทางออกที่เป็นรูปธรรม อาทิ การขยับพื้นที่ทำกินจากพื้นที่สูงซึ่งมักอยู่ในเขตลุ่มน้ำชั้น 1A ลงมาข้างล่างเพื่อทำสวนผลไม้ พืชไร่ หรือนาดำ การปรับเปลี่ยนวิถีการผลิตเช่นนี้ ชาวบ้านย่อมต้องการความช่วยเหลือทั้งเรื่องเงินทุน เทคนิคความรู้พื้นฐาน เช่น พันธุ์พืช การให้น้ำ เป็นต้น เรื่องเหล่านี้ต้องอาศัยกระบวนการสนับสนุนอย่างต่อเนื่องทั้งจากหน่วยงานรัฐ องค์กรพัฒนาเอกชนและองค์กรทุน ด้วยเหตุนี้ข้อสรุป **ประเด็นแรก** ในทัศนะของผู้เขียนก็คือจำเป็นต้องก่อให้มีการกระตุ้นไม่ว่าจะเป็นการพูดคุย การทำกิจกรรมในลักษณะต่าง ๆ ด้วยลักษณะการทำงานเช่นนี้เองจะได้ประโยชน์ในสองด้าน ด้านหนึ่งปัญหาที่สะสมมามีทางออกมากขึ้น อีกด้านหนึ่งของการทำงานร่วมกันระหว่างหน่วยงาน/กลุ่ม/องค์กรต่าง ๆ ก็นำมาซึ่งการสร้างความสัมพันธ์ที่จะเกาะเกี่ยวเป็นพลังในอนาคต

ประเด็นที่สอง ก็คือ ใครควรเข้ามากระตุ้นให้เกิดเหตุการณ์ในลักษณะเยี่ยงนี้ ในทัศนะของผู้เขียนที่ทำงานอยู่ในองค์กรพัฒนาเอกชน ก็ยังมองไม่เห็นใครอื่นนอกจากจะเป็นองค์กรพัฒนาเอกชนด้วยกันเอง และทั้งนี้ยังเห็นว่าต้องเป็นองค์กรพัฒนาเอกชนที่ทำงานเข้าถึงพื้นที่หมู่บ้านอย่างต่อเนื่อง เนื่องจากการทำงานในลักษณะสร้างความสัมพันธ์ซึ่งเป็นการทำงานที่ต้องอาศัยกระบวนการและระยะเวลา เพื่อที่จะปรับความรู้สึกนึกคิด ความเชื่อมั่นของแนวคิดของคนที่อยู่ต่างวัฒนธรรมเข้าด้วยกัน ทั้งระหว่างข้าราชการ-ชาวบ้าน ข้าราชการ-องค์กรพัฒนาเอกชน ฯลฯ ซึ่งต่างมีภูมิหลังที่แตกต่างกันอย่างสิ้นเชิง โดยลักษณะการทำงานเช่นนี้เอง ที่ผู้เขียนเห็นว่าเป็นพื้นที่ที่องค์กรพัฒนาเอกชน จะสามารถทำได้ดี อย่างไรก็ตาม ยังมีข้อสังเกตที่ได้จากโครงการนี้ ก็คือ องค์กรพัฒนาเอกชนที่จะเข้ามาทำงานลักษณะนี้ จะต้องมีการปรับตัวอย่างมากเช่นกัน ไม่ว่าจะเป็น การที่ต้องทำงานในเชิงประสานมากขึ้น ในความเข้าใจนี้ผู้เขียนหมายถึงจะต้องทำหน้าที่ถ่ายเทข้อมูลระหว่างกลุ่มต่าง ๆ อย่างรวดเร็ว ถูกต้อง และตรวจสอบได้ และที่สำคัญทัศนะการทำงานจะต้องเปิดกว้างมากขึ้น ปรับความคิดใหม่ เส้นแบ่งระหว่างมิตร กับ ศัตรู ไม่ใช่ ขาว กับ ดำ แต่ให้สำนึกเสมอว่ามีสีเทาอยู่ด้วย ทัศนะเช่นนี้จำเป็นอย่างยิ่งต่อการทำงานที่จะต้องสร้างความสัมพันธ์กับคนที่มีภูมิหลังต่างกัน แต่การมีสำนึกเช่นนี้ ก็มิได้หมายถึง การประนีประนอมจนขาดความชอบธรรมในการทำงาน หากแต่ต้องกลับมาสำรวจตัวเองอย่างรอบด้านมากขึ้นว่ากำลังทำงานเพื่อใคร และต้องยึดมั่นอย่างเหนียวแน่นต่อการแบ่งปันจุดมุ่งหมายของการทำงานที่มีอยู่ร่วมกันของทุกฝ่าย โดยประสบการณ์ของผู้เขียนเรื่องที่กล่าวนี้เป็นเรื่องที่เป็นไปได้ยาก แต่ถ้าหากคิดว่ามันจะเป็นทางออกสำหรับปัญหา ก็มิอาจปฏิเสธที่จะทำได้ เรื่องแบบนี้ต้องใช้เวลา ความอดทน ความมีฉันทะที่จะนำไปให้ถึงจุดหมายร่วมกัน

ความเด่นขององค์กรอย่างกลุ่มฮักเมืองน่านในทัศนะของผู้เขียนที่ไม่อาจหาได้ในหมู่องค์กรพัฒนาเอกชนอื่น ก็คือ การมีเครือข่ายกระจายอยู่ทั่วไป กลุ่มฮักเมืองน่านจึงไม่ใช่มีเฉพาะบุคคลที่อยู่ภายใต้ "สำนักงาน" เท่านั้น แต่ยังมีบุคคลที่อยู่ตามชายคาบ้านในพื้นที่ชนบททั่วไป ตามริมน้ำ ตามเขตป่าเขา คนเหล่านี้ คือ กลุ่มฮักเมืองน่าน เช่นกันและการทำงานอย่างเข้มแข็งมาโดยตลอด นัยยะตรงนี้เป็นเรื่องที่มีความสำคัญมาก

เพราะส่วนใหญ่ยังมองว่ากลุ่มฮักเมืองน่าน คือ องค์กรพัฒนาเอกชนโดดๆ หากแต่ความเป็นจริง กลุ่มฮักเมืองน่านยังประกอบไปด้วยส่วนที่มีความสำคัญมาก นั่นคือ องค์กรชาวบ้านอีกกว่า 60 องค์กร องค์กรสงฆ์ กลุ่มเยาวชน ที่กระจายอยู่ตามพื้นที่ต่าง ๆ การมองไม่เห็นความแตกต่างตรงนี้จะมองไม่เห็นพลังของการทำงานที่เรียกว่าเป็น "เครือข่าย" เลยทีเดียว

อย่างไรก็ตาม ดังที่กล่าวไว้ตั้งแต่ต้นแล้วว่า ขบวนการองค์กรพัฒนาเอกชนไทยในปัจจุบันกำลังสั่นคลอนโดยเฉพาะกับคนทำงานในพื้นที่ การเพิ่มภารกิจที่หนักหน่วงนี้แก่องค์กรพัฒนาเอกชน **"สังคม"** จะต้องหันกลับมาตั้งคำถามกับตัวเองแล้วว่า จะเข้ามามีส่วนเสริมศักยภาพขององค์กรเหล่านี้ได้อย่างไร เช่น การใช้มาตรการด้านการเงิน การคลัง หรือมาตรการด้านการศึกษา เป็นต้น

ประเด็นที่สาม กล่าวสำหรับกลไกของรัฐระดับพื้นที่ ซึ่งโดยปกติเมื่อเผชิญกับปัญหาขนาดใหญ่มากขึ้น (ในระดับพื้นที่) กลไกเหล่านี้มักจะไม่สามารถขยับเขยื้อนเคลื่อนไหวเพื่อเข้ามาแก้ปัญหาได้อย่างรวดเร็ว ซึ่งอาจส่งผลลุกลามออกมาในรูปของการประชุมเชิงปฏิบัติการกลางแจ้งของชาวบ้านที่กรุงเทพฯ หรือที่เข้าใจในคำว่า "ม็อบ" เหตุที่เป็นดังนี้ก็เนื่องจากความจำกัดจำเกี่ยของอำนาจและงบประมาณที่กลไกระดับพื้นที่มี (เหตุอันนี้คงต้องรอการปฏิรูปการเมือง) แต่ภายใต้ข้อจำกัดข้างต้น จากการดำเนินงานที่ผ่านมายังคงพอทำให้เห็นช่องทางที่จะทำงานร่วมกับกลไกรัฐระดับพื้นที่อยู่บ้าง โดยเฉพาะพื้นที่ที่ห่างไกล อย่างเช่นโครงการฯ นี้ รัฐมักมีทรัพยากรเพื่อการทำงานอยู่มาก การนำทรัพยากรเหล่านี้มาใช้เพื่อตอบสนองแก่ชุมชนจึงเป็นเรื่องที่ดูจะชอบธรรมยิ่งแล้ว หากแต่ในกระบวนการเช่นไรกลไกของรัฐจึงจะตอบสนองการทำงานเช่นที่ว่านี้ กล่าวสำหรับพื้นที่โครงการฯ ประการแรกสรุปได้ค่อนข้างปลอดภัยว่าเป็นเพราะความสัมพันธ์โดยส่วนตัวและบารมีของคณะอนุกรรมการฯ บางท่านที่สามารถช่วยประสานกับหน่วยงานเหนือของกลไกรัฐในระยะแรก ทำให้การทำงานในช่วงต่อมาเป็นไปอย่างราบรื่น ในประการที่สอง ซึ่งผู้เขียนเห็นว่าหากไม่มีเหตุผลประการแรกก็ยังสามารถประสานความร่วมมือจากกลไกของรัฐในระดับพื้นที่ให้ทำงานด้วยกันได้ นั่นคือ ชาวบ้านในพื้นที่ได้สร้างความสัมพันธ์กับกลไกรัฐ ด้วยการช่วยเหลือการทำงานของกลไกรัฐระดับพื้นที่มาตลอด โดยเฉพาะกับเรื่องของไฟป่า ซึ่งเป็นปัญหาที่คงความสำคัญสืบเนื่องมาเนิ่นนานแล้ว "น้ำใจ" ที่ปรากฏอย่างชัดเจนนี้เองที่เป็นสายใยในการอยู่ร่วมและนำมาซึ่งความช่วยเหลือที่กลไกของรัฐจะให้ได้นอกเหนือไปจากการทำตามเบื้องบน และประการสุดท้ายองค์กรพัฒนาเอกชนที่ทำงานในพื้นที่อย่าง กลุ่มฮักเมืองน่าน หรือ สมาคมพัฒนาไทยพายัพเอง ก็ทำงานเรียกว่า "แบแผนแจงงบ" กับกลไกของรัฐในพื้นที่เลยทีเดียว กิจกรรมใดที่กลไกของรัฐต้องทำเพื่อตอบสนองนโยบายก็ทำไป กิจกรรมใดเห็นว่าดีจะมีประโยชน์กับชาวบ้านในพื้นที่โครงการฯ ก็ขอเข้าร่วมด้วย โดยช่วยเรื่องงบประมาณ บางส่วนใช้งบประมาณโครงการฯ บางส่วนใช้งบประมาณจากกองทุนหมู่บ้าน หรือแม้ในบางครั้งมิได้เป็นกิจกรรมที่ตอบสนองนโยบาย แต่เป็นกิจกรรมเสริมอาชีพที่ชาวบ้านเสนอไว้กับโครงการฯ บุคลากรของรัฐก็เข้าช่วยอย่างเต็มที่

นี่คือ ความเข้าใจของหุ้นส่วนเพื่อการพัฒนาของคนในพื้นที่ ตามความเข้าใจของผู้

เขียน และคิดว่าเป็นเงื่อนปมที่สำคัญที่ช่วยร้อยรัดความสัมพันธ์ของหุ้นส่วนให้เข้ามาผลักดันให้กิจกรรมก้าวไปข้างหน้า อีกทั้งความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นระหว่างหุ้นส่วนในพื้นที่นี้ก็ได้มีความสัมพันธ์ตามแนวดิ่งอย่างที่คิดไว้แต่แรก

ประเด็นที่สี่ การรวมตัวกันของชาวบ้านมีอย่างต่อเนื่อง แม้ว่ายังไม่อาจสรุปได้ว่าองค์กรชาวบ้านเข้มแข็งรวมตัวทำกิจกรรมอย่างจริงจัง หากแต่สิ่งที่ปรากฏให้เห็น ก็คือ ศักยภาพในตัวชาวบ้านที่เข้าร่วมกิจกรรมมีมากขึ้น ซึ่งสะท้อนให้เห็นผ่านการทำกิจกรรม การอบรม การประชุมในทุก ๆ ครั้งที่ผ่านมา ผู้เขียนค่อนข้างจะเชื่อมั่นว่า กระบวนการเรียนรู้แลกเปลี่ยนประสบการณ์การทำงานร่วมกันนั้น สามารถที่จะพัฒนาศักยภาพของคนได้ หากแต่เท่าที่ผ่านมา (ก่อนการทำโครงการ) ภายใต้ข้อจำกัดของภาคีที่เข้าร่วมกระบวนการและโครงสร้างอำนาจที่ปรากฏในพื้นที่ ทำให้การทำงานที่ผ่านมาไม่สู้จะก้าวหน้าไปมากนัก หากแต่เมื่อมีโครงการฯ มีกิจกรรมลงไปทำกับชาวบ้านอย่างต่อเนื่องทำให้ประการที่หนึ่งมีความหลากหลายของภาคีเพิ่มขึ้น ในขณะเดียวประการที่สอง เกิดการคานอำนาจกันขึ้นในพื้นที่ เหตุผลทั้ง 2 ประการนี้ส่งผลให้

1) ชาวบ้านมีการเรียนรู้ร่วมกับภาคีอื่นมากขึ้น ได้แลกเปลี่ยนเรียนรู้ผ่านกิจกรรมที่จัดให้มีขึ้นทุก ๆ เดือน รูปธรรมที่อาจยกมาอ้างที่แสดงถึงศักยภาพของคนในพื้นที่ ได้แก่

- ชาวบ้านแลกเปลี่ยนข้อมูลกับกลุ่มธุรกิจ และเจ้าหน้าที่ป่าไม้ เพื่อชี้ให้เห็นว่า การปลูกป่า มีความสำคัญน้อยกว่า การดูแลรักษาและฟื้นฟูพื้นที่ ไม่ให้มีไฟป่าเข้ามารบกวน โดยเปรียบเทียบพื้นที่ปลูกป่าของกรมป่าไม้กับพื้นที่ที่ชาวบ้านดูแลรักษา
- ชาวบ้านให้ข้อเสนอว่าดูแลรักษาป่าผืนใหญ่ให้ประโยชน์มากกว่าการปลูกและดูแลเฉพาะในพื้นที่ FPT
- ชาวบ้าน แลกเปลี่ยนข้อมูลกับเจ้าหน้าที่ป่าไม้ว่า ชนิดพันธุ์ไม้ของกรมป่าไม้มีให้ไม่มากชนิดและไม่เอื้อประโยชน์ในการเป็นอาหารให้ชาวบ้าน ชาวบ้านเสนอว่าจะเก็บกล้าไม้ที่เกิดจากลูกไม้ของไม้ท้องถิ่น ที่ชาวบ้านคุ้นเคยกับการใช้ประโยชน์จากส่วนต่าง ๆ ของไม้เหล่านี้ มาดูแลในโรงเรียนและจะปลูกในปีถัดไป
- ชาวบ้านยอมรับว่าการอบรม การประชุมที่ผ่านมามีแต่ ผู้ชายเข้าร่วม เช่นการไปดูงานที่โครงการพัฒนาที่สูงสามหมื่น การอบรมทำแบบจำลองฯ แต่พอลงมือปฏิบัติพื้นที่โดยเฉพาะเรื่องการเกษตรผู้หญิงจะเป็นผู้ลงมือทำเองเป็นส่วนใหญ่ ทีมประสานงานจึงเสนอว่าการอบรม ดูงาน ครั้งต่อ ๆ ไปควรเปิดโอกาสให้ผู้หญิงเข้ามาร่วมพูดคุยด้วย ซึ่งปรากฏว่าในระยะหลังการวางแผนการอบรม ก็ได้มีตัวแทนของผู้หญิงเข้าร่วม (แต่ยังไม่มากนัก ชาวบ้านเคยให้เหตุผลว่า 1) ผู้หญิงไม่สะดวกต่อการไปพักค้างที่อื่น 2) ผู้หญิงส่วนใหญ่ ฟัง พูด เขียน ภาษาไทยไม่ได้ ซึ่งประเด็นหลังนี้ในทัศนะผู้เขียนเข้าใจว่าน่าจะเป็นประเด็นเชิงวัฒนธรรมของชนเผ่า)

- ชาวบ้านที่ไปดูงานที่โครงการพัฒนาที่สูงสามหมื่น กลับมาสรุปบทเรียนและเสนอเป็นแผนกิจกรรมที่จะทำต่อไป อาทิ การสร้างคณะกรรมการเครือข่ายลุ่มน้ำ โดยชาวบ้านเสนอว่าให้ทางเจ้าหน้าที่ป่าไม้และผู้ประสานงานโครงการฯ เชิญหมู่บ้านรอบ ๆ พื้นที่โครงการฯ เข้ามาพูดคุย กำหนดกฎเกณฑ์การใช้พื้นที่ร่วมกัน (ปัจจุบันมีปัญหาเรื่องการบุกรุกพื้นที่ทำกินระหว่างบ้านต่าง ๆ และไฟป่า) เป็นต้น

ข้างต้นเป็นเหตุการณ์บางเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นจากการที่ชาวบ้านได้มีโอกาสร่วมวงสนทนา แลกเปลี่ยนกับภาคีอื่น ๆ ผู้เขียนเห็นว่า "โอกาส" เป็นสิ่งสำคัญต่อการพัฒนาศักยภาพของคน

2) เกิดจากคานอำนาจเดิม เมื่อโครงสร้างอำนาจเดิมถูกคาน ด้วยการมีภาคีอื่นเข้ามาในพื้นที่ ทำให้ผู้ใช้อำนาจเดิม ต้องฟังเสียงสะท้อนกลับมากขึ้น การณ์นี้เองเปิดโอกาสให้มีการแลกเปลี่ยนข้อมูลประสบการณ์ตรงมากขึ้น ขณะเดียวกันก็ได้สร้างผู้นำที่ไม่เป็นทางการขึ้นในกลุ่มชาวบ้านด้วย ศูนย์กลางอำนาจสำหรับพื้นที่โครงการฯ ในบางเรื่องจึงมิได้รวมศูนย์เบ็ดเสร็จเช่นเดิม หากแต่กระจายไปตามพื้นที่มากขึ้น อันนำมาซึ่งกลไกการแก้ปัญหาที่หลากหลายและรวดเร็วขึ้น อาทิ

- การระดมทำแนวกันไฟและการระดมการดับไฟป่า เมื่อผู้นำทางการไม่กระตือรือร้นต่อเหตุการณ์นี้ ผู้นำไม่เป็นทางการก็ลุกขึ้นมาสั่งการ จัดการกับปัญหาเหล่านี้ได้
- การบุกเบิกทางเลือกในอาชีพเสริม ผู้นำไม่เป็นทางการก็รวมสมัครพรรคพวกเป็นกลุ่มเพื่อทำกิจกรรม เช่น งานหัตถกรรม การเพาะเห็ดฟาง

ผู้นำไม่เป็นทางการเหล่านี้ ส่วนใหญ่เป็นคนรุ่นหนุ่มแทบทั้งสิ้น ซึ่งช่วยเสริมลักษณะของการเป็นผู้นำอย่างหนึ่งคือ คนหนุ่มเหล่านี้พูดแล้วทำเลย ทำอย่างต่อเนื่อง อีกทั้งลักษณะของคนหนุ่มที่มักจะมีเพื่อนฝูงร่วมคิด ร่วมปรึกษา ร่วมทำ เหล่านี้ยิ่งเสริมให้ภาพของผู้นำไม่เป็นทางการโดดเด่นขึ้นและได้รับการยอมรับจากชาวบ้านมากขึ้น

อย่างไรก็ดีภายใต้จุดเด่นที่เสนอข้างต้นก็แฝงไว้ด้วยจุดด้อยอยู่เช่นกัน (แม้ว่าโครงการฯ จะดำเนินการไปเพียง 6 เดือน)

1) กิจกรรมที่ทำร่วมกับชาวบ้าน จะจัดการอย่างไร เพื่อให้สอดรับกับการดำเนินชีวิตตามปกติของชาวบ้าน หรือถ้ากระทบก็ให้เกิดน้อยที่สุด เพราะเท่าที่ผ่านมาพบว่าการจัดกิจกรรมแต่ละครั้งถ้าใช้เวลาเกิน 2 วันขึ้นไป ผู้เข้าร่วมในวันหลัง ๆ จะลดลง และถ้าประชุมเป็นทางการมากจะได้รับการโต้ตอบจากชาวบ้านน้อย

2) การจัดวางความสัมพันธ์ของอำนาจเก่ากับอำนาจใหม่ ปัจจุบันเริ่มพบว่ามีความขัดแย้งเกิดขึ้นมาบ้างแล้ว ระหว่างผู้นำทางการ กับผู้นำไม่เป็นทางการ

3) ในส่วน กลุ่มฮักเมืองน่านยังวางยุทธศาสตร์เน้นไปที่พื้นที่โครงการฯ อยู่มาก โดยยังมิได้ให้ความสำคัญกับพื้นที่ในเมือง ซึ่งในสายตาของผู้เขียนเห็นว่า พื้นที่ดังกล่าว เป็นจุดชี้ขาดอีกจุดหนึ่งถึงการทำงานในลักษณะร่วมพลังของภาคี

โดยเฉพาะพลังจากพื้นที่จังหวัด อันเป็นหน่วยพื้นฐานการทำงานที่จะมีความสำคัญมากขึ้นดังปรากฏชัดเป็นนโยบายในแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 8

ใน **ประเด็นสุดท้าย** ผู้เขียนขอฟันธงลงตรงนี้เลยว่า กระบวนการทำงานที่กล่าวไว้ในส่วนที่สองก็คือ กระบวนการเสริมสร้าง Civic groups ในทัศนะของผู้เขียนโดยแท้ กล่าวคือ 1) ในการทำงานข้างต้น เราพยายามที่จะสร้างความสัมพันธ์แบบก้าวข้ามความสัมพันธ์ที่จำกัดอยู่เพียงระดับชุมชน (community ในที่นี้หมายถึงความสัมพันธ์ทางเครือญาติ และระบบอุปถัมภ์ในชุมชน) โดยพยายามเชื่อมต่อความสัมพันธ์กับภาคีอื่นให้มากขึ้น 2) ในกระบวนการทำงาน เราพยายามที่จะสนับสนุนให้ชาวบ้านในชุมชนต่าง ๆ ของโครงการฯ ได้เข้ามามีส่วนร่วมตั้งแต่การวางแผน การทำกิจกรรม ตลอดรวมถึงการเข้ามาแก้ไขปัญหา โดยเป็นเฉพาะกระบวนการทำงานที่มีภาคีอื่น เข้ามาร่วมด้วย ชาวบ้านจะได้แสดงออกซึ่งประสบการณ์ ความคิด ความเชื่อ และการทำงาน อย่างค่อยเป็นค่อยไป สิ่งเหล่านี้ในทัศนะผู้เขียน ก็คือ การให้ความรู้และให้ความรู้สึกและให้ความสำคัญเสมือนหนึ่งว่าเขาเป็น พลเมือง (citizen) ที่มีความพร้อมที่จะเข้ามาทำงานร่วมกับผู้อื่น บนพื้นฐานของความเชื่อมั่นในความมีอยู่ของตัวตนของเขาเอง

IV

หากการทำงานในลักษณะข้างต้น อันหมายถึง การทำงานในลักษณะของการแสวงหาความร่วมมือ จากภาคีต่าง ๆ ดังภาพที่ 1 คือความพยายามที่จะถักทอความสัมพันธ์ของภาคีทั้งที่เป็นรัฐานุภาพ และธนานุภาพ เข้ามาหนุนเสริม สังคมานุภาพ ให้เข้มแข็ง ทั้งที่เป็นการเสริมศักยภาพ และพัฒนาคน ตลอดรวมถึงการเข้ามาคลี่คลายปัญหาต่างๆ ในพื้นที่แล้ว นั่นหมายถึงการทำงานในลักษณะนี้ ได้ก้าวข้ามข้อจำกัดของการแบ่งฝักแบ่งฝ่ายทำงานของตนออกมาสู่พื้นที่การต่อสู้แห่งใหม่ ที่มีสมัครพรรคพวกมากขึ้น และมีศัตรูเป็นสิ่งเดียวกัน (ว่ากันว่าความสัมพันธ์อันเกิดจากการมีศัตรูเป็นสิ่งเดียวกันนั้น จะสนิทแนบแน่นมากกว่าการมีสิ่งที่รักเป็นสิ่งเดียวกัน)

"พลังทวีคูณ" (synergy) คือผลที่เกิดจากความร่วมมือของภาคีต่าง ๆ ซึ่งน่าจะเป็น "สิ่งมุ่งหวัง" เดียวกับความพยายามผลักดันให้เกิด "ประชาสังคม" แต่ถ้าหาก "ประชาสังคม" คือ การมี civic group อยู่มากมายแต่กระจัดกระจายกีดกันคนอื่น โดดเดี่ยวขั้วตรงข้าม แบ่งฝักแบ่งฝ่ายแล้ว พลังทวีคูณที่กล่าวถึงจะกำหนดขึ้นมาได้อย่างไร และนี่คือปรากฏการณ์ที่เป็นอยู่ในสังคมไทยขณะนี้ จะว่าไป พลังทวีคูณ ที่เกิดขึ้นจากการดำเนินโครงการนี้ เป็นเพียงส่วนเสี้ยวของความต้องการ "พลัง" ที่มหาศาลมากเพื่อที่จะนำมาใช้คลี่คลายปัญหาสังคมที่สะสม ซับซ้อนที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน

ทั้งหมดที่กล่าวมาเป็นเพียงการทดลองเสนอ ประสบการณ์การทำงานในช่วงระยะเวลาหนึ่งภายใต้แนวคิดเรื่องการรวมพลังพหุภาคี ซึ่งสอดรับกับแนวคิดเรื่องการก่อตัวของประชาสังคมภายใต้พื้นที่การจัดการบริหารหนึ่ง ๆ เพื่อถ่ายทอดเป็นบทเรียนซึ่งผ่านการเรียนถูกเรียนผิดของภาคีทั้งหมดที่มาร่วมทำโครงการฯ ทั้งภาครัฐ (กรมป่าไม้ - กลไกส่วนกลางและกลไกพื้นที่) ภาคธุรกิจ (กลุ่มนักธุรกิจจากบริษัทเงินทุนหลักทรัพย์ธนชาติ) นักวิชาการ (มหาวิทยาลัยมหิดล, กรมพัฒนาที่ดิน, โครงการพัฒนาที่สูงสามหมื่น)

และองค์กรพัฒนาเอกชน (มูลนิธิวันพฤกษ์เฉลิมพระเกียรติ ร.9 มูลนิธิบูรณะชนบทแห่งประเทศไทยฯ มูลนิธิสืบนาคะเสถียร มูลนิธิสานแสงอรุณ ชมรมฮักบ้าน กลุ่มฮักเมืองน่าน สมาคมพัฒนาไทยพายัพ สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา)

ตัวละครที่โลดแล่นอยู่บนเวที ต่างเล่นกันไปตามบทบาทและหน้าที่ของตัวละครตัวหนึ่งที่ในที่สุดแล้วต่างจะสนับสนุนกันและกัน "บท" คือ โครงของการดำเนินเรื่องที่ระบุชัดเจนถึงบทบาทและหน้าที่ที่ตัวละครตัวหนึ่งจะกระทำอีกตัวหนึ่ง การเล่นแบบ "ตีบทแตก" ของตัวละครคือจุดชี้ขาดของความเป็นไปของตัวละครเรื่องนั้น ๆ

หากเปรียบไป โครงการปลูกป่าพัฒนาชุมชนนี้ ก็ไม่ต่างอะไรกับตัวละครเรื่องหนึ่งที่มีฉากเป็นกิจกรรมที่ต้องจัดให้มีอย่างต่อเนื่อง ตัวละครเอง หรือ ภาคีในความหมายของคนที่เข้าร่วมโครงการฯ ก็คงต้องเล่นแบบตีบทแตก นั่นคือ ภาคีต้องเข้ามามีส่วนร่วมกันทำกิจกรรมอย่างจริงจัง จึงจะดึงคนดู หรือสาธารณชนให้เข้ามาดูละครเรื่องนี้ หรือตรวจสอบความคืบหน้าของโครงการฯ ภายใต้ theme การทำงานแบบพหุภาคีได้ และจะดียิ่งกว่านั้นถ้าละครเรื่องนี้ หรือโครงการฯ เปิดช่องหรือโอกาสให้คนนอกเข้ามาเล่นและเรียนรู้ไปด้วยกันได้ แต่สำคัญว่า ใคร? จะตกกระไดพลอยโจนมารับหน้าที่เขียนบทและกำกับการแสดงละครแบบนี้ละครับ

เอกสารที่อ้างถึงและที่น่าอ่านเพิ่มเติม

กาญจนา แก้วเทพ (2538) "ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมในการร่วมกันกำหนดเครื่องชี้วัดคุณภาพชีวิตและสังคม" *เอกสารประกอบการประชุมเชิงปฏิบัติการเรื่องโครงการวิจัยและเครื่องชี้วัดคุณภาพชีวิตและสังคม* วันที่ 6 กรกฎาคม พ.ศ. 2538

เกษียร เตชะพีระ (2538) *วิวาทะโลกานุวัตร* กรุงเทพฯ ผู้จัดการ

โกมาตร จึงเสถียรทรัพย์ (2539) "ประชาสังคม : มิติใหม่ของการเมืองสาธารณะ" ใน สุวิทย์ วิบูลผล ประเสริฐ (บรรณาธิการ) *ประชาสังคมกับการพัฒนาสุขภาพ : บทวิเคราะห์ทางวิชาการ เอกสารประกอบการนำเสนอในที่ประชุมวิชาการประจำปีของสถาบันวิจัยระบบสาธารณสุข เรื่องปฏิรูปเพื่อสุขภาพ ยุทธศาสตร์ใหม่สู่การพัฒนาระบบ* 1-2 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2539

ชัยอนันต์ สมุทวณิช (2533) "ไตรลักษณรัฐไทยในพหุสังคมสยาม : ว่าด้วยการสร้างรัฐ, การสร้างชาติ และประชาสังคมไทย" *สมุดสังคมศาสตร์* ปีที่ 22 ฉบับที่ 2 กรุงเทพฯ สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย น. 96-122

ชัยอนันต์ สมุทวณิช (2538) *การจัดการการพัฒนาแบบองค์รวม* (เอกสารอัดสำเนา)

ชูชัย ศุภวงศ์ และ ยุวดี คาดการณ์ไกล (บรรณาธิการ) (2539) "ประชาสังคมกับการพัฒนาสุขภาพ : ทัศนะนักคิดในสังคมไทย" *เอกสารประกอบการนำเสนอในที่ประชุมวิชาการประจำปีของสถาบันวิจัยระบบสาธารณสุขเรื่องปฏิรูปเพื่อสุขภาพ ยุทธศาสตร์ใหม่สู่การพัฒนาระบบ* 1-2 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2539

นิธิ เอียวศรีวงศ์ (2536) "วัฒนธรรมชนชั้นกลางไทย" *ธรรมศาสตร์* ปีที่ 19 เล่มที่ 1 กรุงเทพฯ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ น. 31-41

นิธิ เอียวศรีวงศ์ (2538) "ขยะท่วมรัฐที่เชียงใหม่" *มติชน* 20 สิงหาคม พ.ศ. 2538

ประเวศ วะสี (2536) *แนวคิดและยุทธศาสตร์สังคมสมานุภาพและวิชชา* กรุงเทพฯ มูลนิธิโกมลคีมทอง

รังสรรค์ ธนะพรพันธุ์ (2536) *อนิจลักษณะของการเมืองไทยเศรษฐกิจวิเคราะห์ว่าด้วยการเมือง* กรุงเทพฯ ผู้จัดการ น. 11-21

เสกสรรค์ ประเสริฐกุล (2538) *พัฒนาการของความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับสังคมในประเทศไทย* กรุงเทพฯ

หนังสือพิมพ์สยามโพสต์ วันเสาร์ที่ 27 มกราคม พ.ศ. 2539 "เอกชนแผลงฤทธิ์ลอยแพป่า 5 ล้านไร่"

อนุชาติ พวงสำลี (2539) *ความร่วมมือเบญจภาคี : บทวิเคราะห์กรณีโครงการปลูกป่าพัฒนาชุมชน มูลนิธิวันพฤกษ์เฉลิมพระเกียรติ ร.9* (เอกสารอัดสำเนา)

เอนก เหล่าธรรมทัศน์ (2536) "ฤาเป็นยักษ์ที่เพิ่งตื่น : ชนชั้นกลางกับการเมืองไทย" *ธรรมศาสตร์* ปีที่ 19 เล่มที่ 1 กรุงเทพฯ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ น. 43-68

เอนก เหล่าธรรมทัศน์ (2538) "ปฏิรูปการเมืองเศรษฐกิจ : สร้างพันธมิตรประชาธิปไตย" ใน ฉลอง สุนทราวาณิชย์ (บก.) *วิพากษ์สังคมไทย* กรุงเทพฯ สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทยและโครงการวิชาการ สำนักพิมพ์อมรินทร์